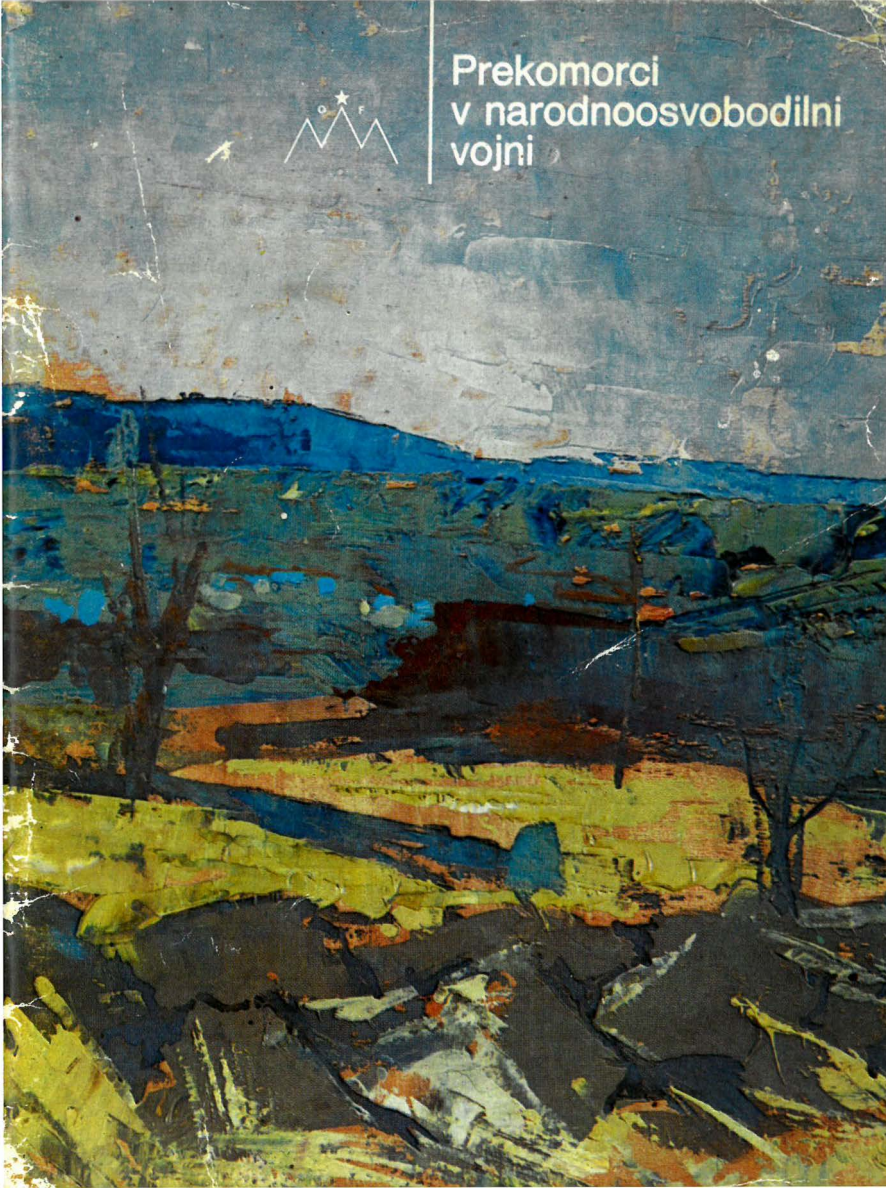

Prekornorci
v narodnoosvobodilni
vojni

Vsebina

Albert Klun: Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni.

Spomenik 3. prekomorski udarni brigadi v Ilirski Bistrici, delo akademskega kiparja Jožeta Pohlana iz Kopra. Spomenik je odkril 4. julija 1973 Veljko Vlahovič, član predsedstva ZKJ, v počastitev 30-letnice ustanovitve brigade.

Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.

15. zvezek

Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni.

Ob 35-letnici osvoboditve primorskih Slovencev ter istrskih in dalmatinskih Hrvatov od fašističnega nasilja.

*

Sofinancirala Kulturna skupnost Slovenije.

Na desni strani spomenik padlim prekomorcem, borcem 4. armade JA in borcem domačinom, delo akad. kiparja Janeza Lenassija, dobitnika nagrade Prešernovega sklada za leto 1965; okolje je urenila dipl. inž. arh. Živa Baraga. Pod spomenikom je skupna grobnica vseh borcev, ki so padli za osvoboditev Ilirske Bistrice. Spomenik je odkril 4. junija 1966 slavnostni govornik Janko Rudolf, tedaj predsednik Skupščine SR Slovenije.

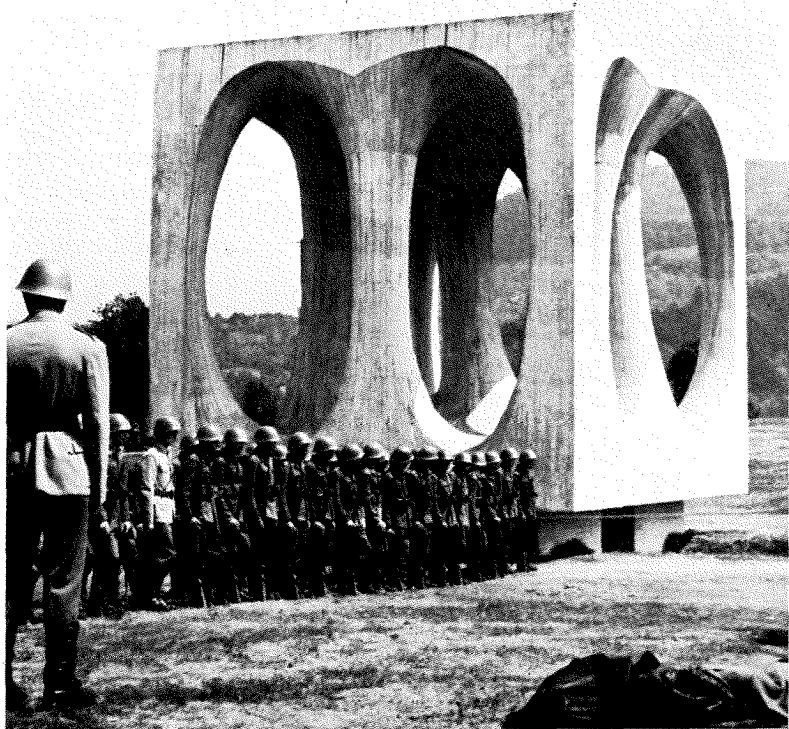
Na naslovni strani slika inž. arh. Borisa Kobeta *Pogled na Rupo* pri Ilirski Bistrici, na kraj bojev prekomorcev pred zlomom 97. nemškega armadnega korpusa.

Prekornorci
v narodnoosvobodilni
vojni

IZ KRAŠKE GLOBOČINE
VAŠ ZADNJI DOM KIPI
SPOMIN NA VAS NE MINE:
MED ŽIVIMI ŽIVI

Verzi Rada Bordona, vklesani v
ploščo nad vhomom v grobnico pod
spomenikom.

Rada Bordona

V zgodnji jeseni 1943 je bila v taborišču Carbonara blizu Barija v Italiji ustanovljena 1. prekomorska brigada NOV Jugoslavije, ki se je kmalu razdelila na dve: 1. in 2. brigado. To je bila svojevrstna zmaga vztrajnih in zavednih aktivistov, zakaj Jugoslovanom je priborila možnost, da se poslej na ozemlju pod Angloameričani svobodno odločajo za narodnoosvobodilni boj, se vojaško organizirajo ter opremljeni odhajajo v domovino, v partizanske enote in NOV Jugoslavije. Le redki so v teh dneh preizkušnje obrnili hrbet svojemu narodu. Nad 35.000 borcev se je v sklopu rednih enot organizirano vrnilo v domovino.

Njihov delež v narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov je velik številčno, bili so tudi jedro prvih enot novih rodov naše takrat mlade armade. V njih so se pobratili borci jugoslovanskih narodov in narodnosti; v njihovi sestavi so se borili Slovenci in Hrvati iz Slovenskega primorja, Trsta, Istre in Dalmacije ter Črnogorci in še drugi. Padali so na bojiščih po vsej Jugoslaviji. Med njimi je bilo nad 27.000 primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov, ki niso dali

svojega deleža le za osvoboditev svojih, nad 25 let pod fašizmom zatiranih rojakov, ampak so se borili tudi za osvoboditev jugoslovanskih narodov sploh.

Primorski Slovenci in istrski Hrvati so se v vojašnicah in taboriščih Italije ter severne Afrike domala vsi odločili za NOV in se vključevali vanjo. Slovensko primorje in Istra sta dela Slovenije in Hrvaške, kjer je prebivalstvo enotno in množično stopilo v narodnoosvobodilni boj, kjer ni bilo kvislinških pojavov. Jeseni 1943 ustanovljeni 1. in 2. brigada NOV Jugoslavije sta po prihodu v domovino dobili ime »prekomorski brigadi«. Hkrati pa se je že zbiralo moštvo za ustanovitev 3. prekomorske brigade. Tako je že pred novim letom 1944 šlo skozi partizansko taborišče Gravina nad 5000 borcev; razvrščeni so bili v prve tri prekomorske pehotne brigade ter v razne druge enote NOV. Ker se je dotok borcev stalno večal, so nastale še nove enote: 4. in 5. prekomorska brigada ter artilerijska brigada z več samostojnimi divizionimi in nad 50 baterijami. Prekomorci so bili v znatnem številu dodeljeni v 1. in 2. tankovsko brigado, v 1. in 2. lovsko eskadriljo ter v letalske

enote na sremski fronti. Bili so tudi v bolničarski ter intendantski službi, v posebnih inženirskih enotah, v enotah za zvezo itd.

Nasilni fašistični režim je med ljudstvom Slovenskega primorja in Istre divjal vse obdobje med vojnama. Internacij, konfinacij, zaporov in podobno italijanske oblasti niso začele uporabljati šele med vojno, temveč je ta »varnostni« sistem deloval v fašistični Italiji že davno poprej. Celi otoki, npr. Elba, Ponza, Ustica, Lipari, Tremiti so bili spremenjeni v koncentracijska taborišča za tisoče in tisoče naprednih Italijanov, še posebej pa za Slovence in Hrvate iz Slovenskega primorja, Istre in Dalmacije (Zadar, Lastovo, Cres itd.). Toda fašistične oblasti niso mogle zlomiti njihovega revolucionarnega odpora.

Ko se je ljudstvo v Sloveniji in na Hrvaškem in v vsej Jugoslaviji dvignilo v vstajo in se okupatorju uprlo z orožjem, so v Italiji rasla nova koncentracijska taborišča za desetisoče in desetisoče novih, napredno in narodno zavednih osumljencev. V njih so trpeli pripadniki vseh jugoslovanskih narodov pa tudi drugih, vmes napredni Italija-

ni. Vsa srednja Italija ter znaten del severne in južne je bila polna konfinirancev.

Še pred napadom fašistične Italije na Jugoslavijo so začeli sistematično mobilizirati po Primorski in Istri mladeniče ter jih uvrščati v posadke v južni Italiji in na Siciliji. Že junija 1940 so dobile vse italijanske vojaške komande nalog, da odvezamejo orožje vsem Slovincem in Hrvatom v vojski. Iz njih so ustanovili posebne kazenske enote (battaglioni speciali) in jih nad 10.000 pripeljali na Sardinijo. V zimi 1942—1943 so v Slovenskem primorju in v nekaterih krajih Istre pobrali še druge moške starejših letnikov ter letnikov 1924, 1925 in 1926, ki so imeli tedaj komaj 16 let. Velik del mladine Slovenskega primorja in Istre je prehodil trnovo pot izgnancev in kaznjencev. Njihov položaj se v ničemer ni razlikoval od položaja internirancev.

Kmalu po izkrcanju angloameriških armad v fašistično Italijo je ta poražena položila orožje. Začel se je uresničevati sen primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov, ki so že 25 let trpeli in se upirali pod fašizmom, zato padali v zapore, konfinacijo,

internacijo. Vsa ta množica trideset in več tisoč ljudi je bila razmetana po jugu Italije, po severni Afriki, Bližnjem vzhodu in še drugod.

S padcem Neaplja 1. oktobra 1943 je bil osvobojen večji del južne Italije, ustvarjeni so bili pogoji za kasnejšo ustanovitev baze NOVJ v bližini Barija.

Najprej so se italijanskega fašističnega jarma osvobodili politični zaporniki, interniranci in konfiniranci, zanje je bila ustanovljena v Carbonari zbirna baza. Angleži in Američani niso radi gledali peterokrake rdeče zvezde na kapah in trobojnicah Jugoslovanov. Četniški pristaši pa so na vso moč ovirali predstavnikom NOV in POJ oz. političnim internirancem uveljavljanje pri zaveznikih. S kapitulacijo Italije se je NOV okrepila. Prišlo je do ustanovitve baze NOVJ v Bariju.

V začetku oktobra 1943 so pripadniki NOVJ vzpostavili prvi stik z zavezniki. Z osvoboditvijo Vide Tomšič iz zaporov v Trani (postala je sekretarka partijskega komiteja in bila med ustanovitelji 1. prekomorske brigade) in z diferenciacijo v prehodnem taboru Carbonara med pristaši NOV ter četni-

ki je dobila partizanska baza v Bariju oziroma v Gravini svojo dokončno obliko.

II. zasedanje AVNOJ v Jajcu je pomenilo rojstvo nove Jugoslavije in njeno moralno uveljavitev v mednarodni javnosti, konferenca v Teheranu pa uradno priznanje NOV, njene ga boja in njenega prispevka k boju zaveznikov. AVNOJ je potrdil odloke o priključitvi Slovenskega primorja, Istre in drugih, po prvi svetovni vojni Italiji priključenih delov hrvaškega narodnega ozemlja k Jugoslaviji. To je prineslo tudi večjo materialno podporo boju narodov Jugoslavije. Vendar še ni bilo konec ovir, ki so jih zavezniki ter italijanska civilna in vojaška oblast postavljali primorskim Slovincem in istrskim Hrvatom. Zadrževali so jih, češ da so italijanski državljani, da se za zavezniško stvar lahko borijo v Badoglijevi vojski. Prav posebne pa so bile razmere na Sardiniji.

Po kapitulaciji Italije so vojaški interniranci na Sardiniji še naprej ostali podrejeni istim oficirjem kot za fašizma. Ko je misija NOVJ končno prišla tja, je lahko ugotovila, da z interniranci po kapitulaciji Italije niso ravnali nič bolje kakor pred

njo. Manjšim skupinam naših ljudi pa je le uspelo pobegniti s Sardinije in se vključiti v prekomorske brigade. Velika skupina 6000 ljudi pa je ustanovila »slovanske čete«, tj. samostojen preskrbovalni polk, ki se je pod komando 7. ameriške armade udeležil bojev v južni Franciji. Te »slovanske čete« so imele slovenske oficirje, našo zastavo s peterokrako zvezdo in zelo močno organizacijo narodno-osvobodilnega gibanja. Zaradi intrig v zvezi z vprašanjem o razmejitvi z Italijo so jih izpustili šele novembra 1945.

V prenekaterem ujetniškem taborišču in v vojašnicah, kjer so bili razmeščeni naši ljudje, so bili pravi plebisciti z možnostjo odločitve za kralja ali za partizane, ponekod tudi za zaveznike. Prav vsi bi se bili namreč lahko vključili v anglo-ameriške zaledne enote, vendar je bila zavest dolžnosti do jugoslovanske domovine močnejša od udobnosti in varnosti. To je plebiscit primorskega in istrskega ljudstva za novo Jugoslavijo, ki je v letih diplomatskih bojev za priključitev Slovenskega primorja in Istre k Jugoslaviji pomenil velik politični kapital.

Glas o boju jugoslovanskih narodov je prodril tudi v Afriko, kjer so se skupine naših ljudi morale osvoboditi zavezniškega skrbništva, nato četniškega nasilja in drugih ovir za odhod v Bari in nato v boj za osvoboditev domovine. Za prenekaterega prekomorca — borca NOV Jugoslavije — je bila pot do partizanske baze v Bariju trnova pot. Bili so tudi primeri, ko naši ljudje sploh niso mogli priti v Bari vse do konca vojne.

Iz borcev, ki so na opisani način prišli v Bari, so bile ustanovljene prekomorske brigade in druge prekomorske enote, ki jih predstavljamo v naslednjih poglavjih te knjige.

Prva in Druga prekomorska brigada

1. prekomorska brigada je bila najprej sestavljena iz štirih bataljonov; v dveh so bili Slovenci, v tretjem Črnogorci, v četrtem Hrvati (Istrani in Dalmatinci). Poleg tega je bila v sestavi 1. prekomorske brigade samostojna ženska četa, ki je štela nad sto bork. Štab brigade je bil sestavljen iz tovarišev vseh jugoslovanskih narodnosti. Ko je bila brigada preme-

ščena v Gravino, sta bila pred odhodom v domovino ustanovljena še njen peti in šesti bataljon. 22. novembra 1943 se je moštvo brigade preobleklo v angleške obleke; nekaj dni bivanja v Italiji je izkoristilo za intenzivno urjenje, manevre itd., saj so bili v brigadi tudi mladoletniki, nekdanji pripadniki posebnih kazenskih enot, ki dotlej niso imeli orožja v rokah. Premik brigade iz Italije na srednjedalmatinske otoke se je pričel 25. novembra in se končal 7. decembra 1943. Skupaj se je v domovino prepeljalo 2058 borcev. Povrh so bili iz brigade izločeni 503 borci — strokovnjaki, ki so bili dodeljeni mornariškim, artilerijskim, tankovskim, letalskim, avtomobilskim in drugim enotam. Pred tem pa je bilo 300 borcev določenih za oskrbo in varnost naših ustanov v Italiji. Največji problem je bila šibka oborožitev, saj so zavezniki dodelili našim borcem le stare italijanske puške »abesinke«. Lahke strojnice so bile znamke »Breda«, ki zahtevajo natančno vzdrževanje in se v partizanski vojni niso obnesle.

Zaradi bližajoče se nemške ofenzive v Dalmaciji so na otok Vis pripeljali še sedmi bataljon. Iz omenjenih sedmih bataljo-

nov sta se razvili 1. in 2. prekomorska brigada. Tisti trije (v začetku štirje) bataljoni, ki so bili na Korčuli, so sestavljali 1. prekomorsko brigado, drugi štirje (v začetku trije) na Visu in Hvaru pa 2. prekomorsko brigado. Imenovali so tudi nova štaba brigad.

Po odhodu v domovino so borci postali »prekomorci«. Njihovo razpoloženje za boj je bilo veliko. Ljudstvo na otokih jih je sprejelo z velikim veseljem. To so bili težki, a hkrati slavni dnevi, ko sta se ljudstvo in vojska združila v pričakovanju sovražnikove invazije. Sovražnikova letala so bombardirala razne naprave na otokih, sovražnikove vojne ladje pa so križarile pred otoki in se pripravljale na splošen napad.

Še pred tem je vrhovni štab NOV in POJ izdal navodilo, naj borce prekomorske brigade pošljejo v Bosno, v Drvar. Za komandanta je bil imenovan Miladin Ivanović, preizkušen borec in dotedanji komandant 1. dalmatinske brigade, za političnega komisarja pa Stane Bobnar, španski borec in dotedanji politični komisar 1. prekomorske brigade. Dobila sta nalogo, naj štiri bataljone, ki so bili na Hvaru in Visu, prepelje-

ta v Vrhovni štab, ostali bataljoni na Korčuli pa naj bi okreplili obrambo otoka. Zaradi nemških priprav na izkrcaje na otoke pa se ni bilo mogoče izkrcati pri Trogirju; brigada se je prek Brača zbrala na otoku Šolta in se od tod skupaj z dalmatinskimi enotami vrnila še pred Novim letom na Vis.

Bataljoni 1. prekomorske brigade so skupaj s 13. dalmatinsko brigado, korčulanskim odredom in 5. pomorskim obalnim sektorjem sodelovali v znani korčulanski operaciji in tu doživeli ognjeni krst. Čeprav so se skupaj z borci dalmatinskih enot hrabro borili, so po treh dneh hudih bojov morali Korčulo zapustiti in se umakniti na Hvar. Od tod so jih še pred Novim letom poslali na Vis. Na Korčuli je ostala kompletna 3. četa 3. bataljona 1. prekomorske brigade, ki ni bila pravočasno obveščena o umiku; tam je ostala vse do 6. januarja 1944, ko je prek Hvara dospela na Vis in nato skupaj s 13. dalmatinsko brigado v Drvar. Na Korčuli je padlo skoraj 300 borcev 1. prekomorske brigade.

Po umiku s Korčule je bilo sklenjeno zapustiti vse otoke, razen Visa. Na Visu so se vsi prekomorci zbrali ponovno

zadnje dni decembra 1943, da so 3. in 4. januarja 1944 s partizanskimi ladjami odpluli proti Kornatu in Dugem otoku. Takrat so enote naše mornarice prepeljale 1650 borcev združene 1. in 2. prekomorske brigade, da so se izkrcali v Dragah pri Pakoštanah blizu Zadra in nadaljevali pot k Vrhovnemu štabu, tj. v Drvar. Okrog sto borcev 1. prekomorske brigade pa je skupaj z borci 13. dalmatinske brigade prispelo v Drvar mesec dni pozneje (22. 2. 1944). Ko so se po nekajtedenskem križarjenju ob srednjedalmatinskih otokih na poti na Kornat in Dugi otok izkrcali, so borci poljubljali zemljo. Saj križarjenje z lesenimi jadrnicami ob navzočnosti sovražnika na morju in v zraku ni bilo nič kaj prijetno, toliko lažje, ker so bili borci že izčrpani od italijanskih ječ.

Združena brigada je imela nalogo, da se prebije do Drvarja, kjer je bil tedaj sedež Vrhovnega štaba. Te naloge pa ni bilo lahko izvršiti, ker je prav tedaj divjala nemška ofenziva. Razen tega je pritisnila bosanska zima. V dvajset dni trajajočem pohodu prek zasneženih visokih planot in grebenov so brigade med neprestanimi boji prišle v Dr-

Misijsa NOV Jugoslavije, ki je pozimi 1943/44 obiskala kraje v južni Italiji ter usmerjala primorske Slovence in istrske Hrvate v partizansko taborišče Gravina. Z leve: Veljko Namorš, šofer Željko, vodja misije Savica Zagar, Vlado Baum, Vlado Baničević. Slikano v Cosenzi januarja 1944.

var. Tu je Vrhovni štab odločil, da se borci 1. in 2. prekomorske brigade sprejmejo v 1. proletarski korpus, najbolj proslavljeno enoto naše ljudske vojske. Slovenci, med njimi nad 600 primorskih Slovencev, so bili v ogromni večini dodeljeni 13. proletarski brigadi »Rade Končar« in 3. proletarski krajiški brigadi. Tovariši Črnogorci pa so bili dodeljeni v 1. proletarsko brigado. Nekaj borcev je odšlo v enote 6. liške divizije.

Prekomorci so bili razporejeni tudi v inženirsko brigado in v zaščitni bataljon Vrhovnega štaba. Bili so tudi v drugih prištabnih enotah Vrhovnega štaba.

Zatem so se v sestavi teh slavnih enot udeležili vseh bojev do osvoboditve. Prestali so vso 7. ofenzivo ter neprestane boje in dolge pohode v Bosni, Hercegovini in Sandžaku. V maju 1944, ob nemškem napadu (desantu) na Drvar, so bili to že prekaljeni borci, ki so pokazali vso svojo proletarsko hrabrost in v hudih bojih mnogi žrtvovali svoja življenja. Ko so se poleti 1944 iz Sandžaka vračali proti severu, so avgusta 1944 prestopili reko Uvac in prišli v Srbijo. Borbena pot jih je prek Valje-

va in Lazarevca vodila do Beograda, kjer so se udeležili bojev, dokler ni bil Beograd 20. oktobra 1944 osvobojen. Od tod dalje so se borci 1. in 2. prekomorske brigade v sklopu 1. in 6. proletarske divizije udeležili bojev na sremski fronti in prek Slavonije ter Zagreba nadaljevali pohod proti Trstu, kjer so se v slavnih majskih dneh 1945 sestali z borci 4. armade in 9. korpusa.

Čeprav sta 1. in 2. prekomorska brigada kot enoti obstajali le nekaj mesecev, so njuni borci prehodili eno najtežjih in najslavnejših borbenih poti. Borili so se ramo ob rami z borci vseh naših narodov in prehodili velik del Jugoslavije. Tako dolga in težka borbena pot je terjala ogromne žrtve, saj je od 1500 primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov, ki so bili v 1. in 2. prekomorski brigadi, darovalo življenje nad tretjino borcev.

Tretja prekomorska brigada

Po odhodu 1. in 2. prekomorske brigade iz Gravine je tam ostal le partijski politični aktiv, ki je imel nalogo, da zbira nove bor-

ce za prekomorske brigade. V vsa velika mesta v južni Italiji so bili razposlani delegati, ki so tam stalno delovali. Komanda taborišča (komandant je bil dr. France Hočevar, predvojni komunist in prvoborec) pa je svojo delegacijo poslala tudi v severno Afriko, na Sicilijo in na Sardinijo, da seznanijo primorske Slovence in istrske Hrvate z razmerami v domovini. Kakor se je zavezniška fronta pomikala proti severu, tako so se tudi naši delegati pomikali tik za frontno črto, dajali Jugoslovanom prve informacije in jih usmerjali v partizanski tabor Gravina. Novo moštvo, ki je zadnje dni novembra in prve dni decembra 1943 dotekalo v Gravino, kar je bil uspeh dejavnosti naših delegacij na Siciliji in zlasti v Kalabriji, je bilo razvrščeno po četah in bataljonih v prekomorsko brigado, ki je pozneje dobila ime 3. prekomorska.

Že konec decembra 1943 se je 1100 borcev vsak dan urilo vojaških veščin ter sodelovalo v kulturnem in političnem življenju taborišča. Po trimesečnem urjenju in številnih manevrih je brigada v začetku marca 1944 odplula na Vis. Ob odhodu iz Italije je štela 1880 mož. Bila je v popolni formacijski se-

stavi ter je imela čete po 100 in bataljone po 405 borcev. Po narodnosti je bilo 1120 Slovencev (od teh le 25 z ozemlja bivše Jugoslavije), 450 Hrvatov (povečini Istranov in nekaj Dalmatincev), 150 Italijanov (doma iz južne Italije in Istre), 125 Črnogorcev, 15 Srbov in 20 borcev drugih narodnosti. Na Visu so vanjo vstopili novi borci, ki so prišli iz Italije. Dobila je še prištabne enote (četo za zvezo, minometalsko, intendantsko, inženirsko četo itd.), tako da je dosegla 2245 borcev.

Brigada se je izkrcala na Vis, ko so začeli otok pospešeno utrjevati proti morebitnemu nemškemu izkrcanju. Fizična dela so se prepletala z učenjem bojnih spretnosti in ravnanjem z orožjem in z občasnimi akcijami na sosedne otoke. Vse to je bilo zelo potrebno, ker je bila v brigadi ogromna večina mladeničev med 16. in 19. letom, ki dotlej niso imeli orožja v rokah. Najbolj intenzivno pa je bilo politično delo.

V začetku junija 1944 so na Vis prispeli tovariš Tito ter člani CK KPJ in Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije. Tedaj je bil otok že utrjen. Vsaka brigada 26. divizije je

dobila svoj sektor za obrambo pred morebitnim napadom Nemcev. Pred splošno jesensko ofenzivo so se posamezne enote brigade udeležile nekaj dni trajajočih samostojnih akcij; tako je 2. bataljon skupaj s tamkajšnjim partizanskim odredom sodeloval nekaj tednov v bojih na Korčuli, 3. bataljon je bil v samostojni akciji na Braču, ob napadu na Vrhovni štab maja 1944 pa je vsa brigada (brez 3. bataljona) sodelovala v akciji 26. divizije na Braču, da se čimvečje število nemških enot pritegne v boj in se razbremeni pritisk na Drvar. Septembra je brigada sodelovala pri osvobajanju Korčule in polotoka Pelješca. Večje borbe je imela v neposredni bližini Splita, predvsem vzdolž obale od Splita proti Trogiru. Boj za Kaštel Sućurac in nenaden juriš so rešili tovarno cementa pred uničenjem, ki so ga bili pripravili Nemci. V Split sta vkorakala 12. dalmatinska brigada in 1. bataljon 3. prekomorske brigade, v Šibenik 1. dalmatinska brigada in 1. bataljon 3. prekomorske brigade. Borci so se posebno izkazali v bojih pri Konjevratih, ko so skupaj z drugimi enotami uničili nemško posadko na umiku iz Šibenika proti Kninu. Nato je sledila ve-

lika bitka pri Kninu, v kateri je imela 3. prekomorska brigada zelo težko nalogo. Boji za Knin so trajali nad trideset dni. Podatek, da je bilo iz brigade izločenih več kot 400 borcev, priča o ostrini bojev.

Sledili so boji za osvoboditev Hercegovine in Mostarja, ponoven pohod proti morju, izkrcajnje pri Biogradu na moru ter

Prevoz 3. prekomorske udarne brigade iz osvobojenih Kaštelov v vas Brela oz. Fistanj 1. februarja 1945. Brigada je iz vasi Šestanovac krenila v smeri Imotski—Grude—Kočerina—Mostar.

pohod prek Velebita v Liko. Nato je brigada sodelovala v bojih za osvoboditev Lapca, Bihaća, Gospića in Hrvatskega primorja. Po prihodu na staro jugoslovansko-italijansko mejo je brigada v sklopu tržaške operacije dobila zaradi svoje sestave posebno nalogo štaba 4. armade, da se z enotami 43. divizije prebije v sovražnikovo zaledje in nato prodira proti Trstu. Borci brigade so se nekaj dni trdo bojevali okrog Klane, Ilirske Bistrice, Šapjana, Rupe in Lipe. Ob kapitulaciji Nemčije je bila brigada v Tržiču in ob Soči.

Borci 3. prekomorske brigade so prehodili 6100 kilometrov dolgo bojno pot v Italiji in Jugoslaviji (samo v Jugoslaviji 4200 kilometrov), od Sardinije prek Sicilije in južne Italije do Visa, pa tudi iz Alžirije in severne Afrike prek južne Italije na Vis. V domovini so prodirali skozi Dalmacijo, Hercegovino, Bosno, Liko, Hrvatsko, Slovensko primorje ter Istro. Skozi brigadne enote je šlo skupaj 4300 borcev. V bojih je padlo 836 pripadnikov brigade, verjetno še več. Mnogi »pogrešani« so po vsej verjetnosti padli, čeprav ni bilo mogoče ugotoviti, kje in v kakšnih okoliščinah. Ranjenih borcev je bilo skupaj 1461, nekateri so bili ranjeni po večkrat. Za zasluge v bojih za osvoboditev domovine je predsednik SFRJ in vrhovni komandant NOVJ, sedanje JLA, maršal Tito odlikoval 3. prekomorsko udarno brigado z redom narodne osvoboditve, z redom zaslug za narod z zlato zvezdo ter z redom bratstva in enotnosti z zlatim vencem.

Četrta prekomorska brigada

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je NOV Jugoslavije po-

stala zaradi množičnega vstopanja vanjo regularna armada, tako po oblikah svoje organizacije kakor po načinu vojskovanja; oblastni organi so vse bolj dobivali obliko in vsebino redne oblasti.

Vzporedno s tem so se večale potrebe vojske po učinkovitejšem orožju, hrani, obleki in drugem materialu. Operativne akcije proti okupatorju in domačim izdajalcem so zajemale čedalje širša področja ter bile iz dneva v dan pogostejše, ostrejšše, uspešnejše. Stopnja razvoja, organiziranosti in uspešnosti naše vojske ter pomembnosti »jugoslovanske fronte« v skupnem zavezniškem boju je povzročila, da so šefi zavezniških držav decembra 1943 v Teheranu sklenili, da je treba NOVJ materialno podpreti.

Materialna pomoč za NOV Jugoslavije je prihajala po morju (skupaj 51.392 ton) in po zračni poti (skupaj 14.037 ton). Prva zavezniška letala so se pojavljala nad Jugoslavijo že leta 1943. V začetku 1944 so bili preleti že pogostejši, intenzivno pa je zavezniška pomoč začela prihajati zgodaj pomladi 1944 in se nato stopnjevala vse do konca vojne. Letala so dovajala raznovrsten material in

hrano ter ju spuščala na jugoslovanska tla; pristajala so tudi na zasilnih letališčih, npr. v Beli krajini, Starem trgu pri Ložu, na Hrvaškem v Topuskem in v Glini itd. Ko so se vračala v južno Italijo, so odvažala ranjene in bolne borce NOVJ. Mnogi so se takrat spraševali, odkod ta letala in kdo so ljudje, ki vso to pomoč pripravljajo in jo spuščajo iz letal. Bili so to zvečine tovariši iz Slovenije, predvsem iz Slovenskega primorja, pa tudi iz Istre, Dalmacije, Črne gore itd., ki so okusili dvajsetletno fašistično zatiranje in so morali prisilno služiti v italijanski vojski ter trpeti v posebnih kazenskih enotah, v izgnanstvu, internaciji, konfinaciji in v zaporih, a so se brž, ko je bilo mogoče, vključili v NOVJ. Vmes je bilo tudi nekaj ozdravelih borcev NOVJ, ki so se zaradi ran ali bolezni zdravili v južni Italiji. Nekateri so prišli v Italijo iz partizanskih vrst v domovini; njim je NOVJ dodelila posebne dolžnosti v zavezniških skladiščih, na letališčih in v pristaniščih južne Italije. Skratka so to bili borci 4. prekomorske brigade NOVJ.

Začetki ustanavljanja prvih enot, ki so pozneje prišle v sestavo 4. prekomorske brigade,

segajo v oktober 1943, ko je v osvobojeni Bari prišla že omejnena skupina partizanov na čelu z dr. Sergijem Makijedom. Njen namen je bil, da vzpostavi stike z zahodnimi zavezniki. Ob razvijanju naših predstavništev na jugu Italije pa so se razvijale tudi enote, ki so bile potrebne za delo, oskrbo in varnost naših predstavnikov. Tako je že 16. novembra 1943 ob preoblikovanju 1. prekomorske brigade, tj. ob odhodu iz zavezniškega taborišča Carbonara v partizansko taborišče Gravina, bilo 300 borcev določenih za potrebe naše baze, še zlasti za sprejem velikega števila ranjencev in beguncev, ki so prihajali iz domovine.

V začetku leta 1944 se je poleg baze naše vojne mornarice v Monopoliju ustanovil še delovni bataljon, ki je opravljal raznovrstna dela v luki Monopoli.

Na letališču v Brindisiju se je takrat oblikoval delovni bataljon neposredno pod poveljstvom štaba baze NOVJ v Bariju. Na letališču v Bariju pa sta delali dve delovni četi: ena je pripravljala transporte na

---

Skupina pripadnikov 4. prekomorske brigade v Monopoliju 1. 1944.

angloameriškem letališču, druga pa transporte pri sovjetski bazi na letališču v Bariju. Ker je bilo njihovo delo med seboj povezano, se je pokazala potreba po skupnem vojaškem in političnem vodstvu. Zato je štab baze NOVJ v Bariju 7. septembra 1944 iz teh enot ustanovil 4. prekomorsko brigado.

Kmalu po ustanovitvi te brigade je bil ustanovljen še tretji bataljon, sestavljen iz dveh čet, ki sta delali pri angleški oz. sovjetski bazi. Že oktobra 1944 je bila štabu brigade podrejena samostojna stražarska četa, ki je stražila vojaške objekte komande baze NOVJ Bari.

Hkrati je prišlo do ustanovitve komande stana (tj. zaledne enote tehnične in intendantske stroke in raznih delavnic) pri štabu baze Bari. Ko so sovjetski predstavniki decembra 1944 ukinili svojo bazo v Bariju in se preselili v Zemun, je prišlo do ponovnega preoblikovanja brigade; 3. bataljon so ukinili, dve četi omenjenega bataljona pa poslali na letališče Zemun pri Beogradu. Iz 3. čete in okrepljenega voda v Foggii so sestavili samostojno četo, ki je poslej delala na letališčih v Bariju in Foggii.

Številčno stanje brigade se je spreminjalo od 1250 do 1400 borcev. Skozi enote 4. prekomorske brigade pa jih je šlo nad 2000. Več kot dve tretjini borcev je bilo iz Primorske in Istre. Vodstveni kader je bil ob ustanovitvi brigade pretežno iz vrst Dalmatincev, po prihodu dveh skupin oficirjev in podoficirjev iz glavnega štaba NOV Slovenije pa pretežno slovenski.

Borci 4. prekomorske brigade so med osvobodilno vojno opravili velikansko delo. Mnogi so v tako imenovanih »letečih četah« spremljali zavezniška letala v številnih borbenih poletih nad Jugoslavijo, Grčijo, Albanijo, Italijo, Poljsko itd. 4. prekomorska brigada je med NOB utrpela 14 smrtnih žrtev.

Pred odhodom v domovino so brigado ponovno preoblikovali. Ustanovili so tri bataljone, v dveh so bili Slovenci, v enem iz drugih krajev Jugoslavije. 28. maja 1945 je brigada dospela v Split. Slovenska bataljona sta nadaljevala pot z ladjo prek Zadra do Novega, nato do Reke s kamioni, z Reke pa z vlakom v Ljubljano. Njeni borci pa so bili razporejeni v 31. slovensko divizijo, ki je bila takrat v Tol-

minu. Tretji bataljon so iz Splita poslali v Zagreb, kjer je bil kot šolski bataljon vključen v oficirsko šolo.

Peta prekomorska brigada

Peta prekomorska brigada NOVJ je bila ustanovljena v posebnih razmerah tako, da so v partizanskem taborišču Gravina v južni Italiji oblikovali manjše enote, te pa postopoma prepeljali z ladjami v Split, kjer se je dokončno oblikovala brigada z vsemi štabi in enotami.

Jedro 5. prekomorske brigade so sestavljali štajerski, koroški in gorenjski fantje, ki so se pomladi leta 1944 prisilno mobilizirani znašli v nemških vojaških uniformah na bojišču v severni Franciji. Mnogi od poznejših borcev 5. prekomorske brigade so bili potisnjeni v nemške enote, ki naj bi neposredno preprečile invazijo zaveznikov čez Rokavski preliv, pa so kot Slovenci ob invaziji izkoristili priložnost, da so prešli na stran zaveznikov.

Ko je 6. junija 1944 prišlo do težko pričakovane invazije, so začeli množično bežati iz nemške vojske in ob sodelovanju francoskih domačinov iskali priložnost prestopa k zaveznikom. Mnogi so, tvegajoč življenje, odvrkli orožje že ob prvem spopadu in se vdali zaveznikom. O množičnih pobegih iz nemške armade najbolj priča dejstvo, da se je že v začetku julija 1944, še ne dva meseca po invaziji, zbralo v angleškem vojaškem taborišču v bližini Edinburgha v Angliji nad 1500 Slovencev. Konec julija 1944 je bilo v tem taborišču že 2700 Slovencev. Ustanovili so Slovenski bataljon, kakor so ga imenovali sami. Odločili so se za NOVJ ter za odhod v boje za osvoboditev domovine. Vsi prostovoljci, ki so se odločili za NOVJ, so podpisali posebne pogodbe; prejeli so vojaške knjižice, uniforme in opremo, nato pa so jih prepeljali v londonsko predmestje Lee on Sea. Tu se je 16. novembra 1944 začasno oblikovala brigada v okrilju češke osvobodilne armade (komandant je bil češki polkovnik Peter Novák). Brigada je štela 2700 do 2800 borcev. Imela je štiri bataljone, od teh vsak po štiri čete in lastno intendantu-

ro. Imeli so tudi svojo kulturno skupino.

Enajstega decembra 1944 se je brigada vkrcala v Liverpoolu na ladjo in 24. pristala v Neaplju. Od tod se je z vlakom pripeljala v Gravino.

Že oktobra in novembra 1944 se je v Gravini zbralo precej Slovencev, ki so pozneje prišli v 5. prekomorsko brigado. Bili so povečini primorski Slovenci, ki so prišli iz južne Francije, Italije, Grčije in Afrike. Vmes so bili tudi nekateri španski borci, ki jih je tja poslal Komite narodne osvoboditve iz Pariza.

Uradno je bila brigada ustanovljena 23. decembra 1944. Takrat je štela 3200 borcev. Tega dne se je v Splitu oblikoval štab brigade, ustanovljene so bile brigadne enote. Kmalu nato je bilo 1200 borcev razporejenih v tankovske, artilerijske, letalske in druge specializirane enote.

Brigada je imela štiri bataljone in prištabne enote. Nekaj pozneje se je vanjo vključil še dopolnilni 5. bataljon s 350 borci, tako da je takrat štela 2350 borcev.

Brigada se je nekaj časa zadrževala v Dalmaciji. Vojaško ur-

jenje brigade oziroma njenih enot se je uspešno in koristno povezovalo z vojaškimi akcijami na terenu. Osvobojeni del Dalmacije je namreč po odhodu partizanskih enot, ki so zasledovale umikajočega se sovražnika, ostal skoraj brez zaščite in nadzorstva. Bataljoni 5. prekomorske brigade so delovali na območjih Splita, Zadra, Šibenika, Biograda na moru, Benkovca itd. Brigada je delovala samostojno, vendar v okviru 19. dalmatinske udarne divizije.

17. marca 1945 je odšla na pot. Z vlačilci se je prepeljala čez Podgorski kanal in pri Obrovcu zavila prek Velebita v Liko. Tedaj je delovala v okviru 20. dalmatinske udarne divizije. V Liki je dobila nalogo, da nadzoruje cesti Karlobag—Bihać in Gospić—Bihać ter osvobodi utrjeno postojanko Bilaj, tik pred Gospićem. Napad se je začel 25. marca 1945 s tremi bataljoni v prvi bojni črti. Po treh dneh bojev je enotam brigade uspelo zavzeti to ustaško postojanko.

Nato je sledil napad na postojanko Brušane, ki so jo enote brigade zavzele 2. aprila 1945. Postopoma so začele padati tudi druge postojanke okrog Gos-

pića. Naskok na Gospić se je pričel 4. aprila. Enote 5. prekomorske brigade so med naskokom na Gospić predvsem osamile sovražnika, da ni mogel pomagati obleganim v mestu, ki je bilo osvobojeno še isti večer. V bojih za osvoboditev Gospiča so sodelovale tudi enote 3. prekomorske, 1. tankovske in artilerijske brigade ter druge prekomorske enote pod poveljstvom 4. armade.

Že naslednjega dne, 5. aprila 1945, je 5. prekomorska brigada zapustila Gospić in odšla

Prihod enot 5. prekomorske brigade Ivana Turšiča Iztoka v Črnomelj aprila 1945.

proti Sloveniji. Takrat je bilo v brigadi 2036 borcev in 350 v dopolnilnem bataljonu. Poleg običajnega orožja je brigada imela še okrog 500 brzostrelk, 200 lahkih strojnic, osem minometov, radijsko oddajno postajo itd.

17. aprila 1945 je brigada pri Vinici prekoračila Kolpo in stopila na slovenska tla. Že naslednjega dne so trije bataljoni brigade posegli v boje proti sovražniku, ki je vsem hotel vdreti v Belo krajino in do Kolpe. Bataljoni 5. prekomorske brigade so začeli prodirati proti Starim Žagam. Prvi spopad je bil pri Riglu blizu Podturna,

nato na Podturnu, ki so ga borci 5. prekomorske napadli s treh strani in ga osvobodili. Po zmagi pri Podturnu so se bataljoni 5. prekomorske brigade napotili proti Črmošnjicam, toda 1. bataljon je moral ponovno v Vinico, da zavaruje prehod čez novi most.

20. aprila 1945 je bila 5. prekomorska brigada v Črmošnjicah razformirana. Njeni borci, podoficirji in oficirji so bili z opremo in orožjem vred razporejeni v stare slovenske partizanske brigade in so v njihovi sestavi nadaljevali boj vse do končne osvoboditve Slovenije. Sodelovali so v bojih za Kočevje, Grosuplje, Velike Lašče, na Ortljah pri Ljubljani in pri osvobajanju Ljubljane.

Skozi enote 5. prekomorske brigade je šlo 3550 borcev. V Slovenijo jih je prišlo 2400, v boju pa je padlo 256 borcev in bork. Brigada je bila odlikovana z redom zaslug za narod z zlato zvezdo. Okoli 600 borcev je bilo ranjenih.

Prva tankovska brigada

Politični položaj ob kapitulaciji Italije in nagla rast oboroženih

sil sta ustvarila pogoje za ustanovitev večjih tankovskih enot z vsemi potrebnimi pomožnimi sredstvi. Zato je vrhovni komandant pozimi 1943/44 ukazal vsem enotam, da na osvobojeni del Italije pošljejo tankovski kader na kratek tečaj. Konec decembra 1943 so iz motoriziranega bataljona, ki se je po kapitulaciji Italije oblikoval v Splitu, odbrali šoferje, mehanike, artileriste in mitraljezce. Tako se je zbralo 94 borcev in čakalo, da jih pripeljejo v zavezniške baze v Italiji in na Bližnjem vzhodu, kjer naj bi se urili na tankih za nove tankovske enote NOV Jugoslavije. Ko so se vsi zbrali v Jajcu, je 25. decembra 1943 odšla skupina na pot čez Bosansko Krajino in Liko v Senj. Pot so z leseno trabakulo nadaljevali do Visa in nato v Bari, kjer jih je pričakala vojna misija NOVJ. Odšli so v Altamuro, v naše taborišče jugozahodno od Barija. V istem obdobju se je pri glavnem štabu Hrvatske zbrala skupina 40 borcev. Tudi ta skupina je morala skozi sneg na obalo pri Senju. Z ribiško ladjo je 10. januarja 1944 prispela na Vis.

Iz Altamure sta se obe skupini preselili v Carovigno blizu Brindisija. Tam se jima je 8.

marca 1944 pridružila tretja skupina, ki je prišla iz partizanske avtomobilske šole pri komandi baze. To so bili zvečine primorski Slovenci in istrski Hrvati, ki so pobegnili iz posebnih kazenskih enot ali iz redne italijanske vojske, pa tudi zaporniki in interniranci, ki so bili odgnani v Italijo iz Slovenije, Dalmacije in Črne gore.

V Carovignu je bil ustanovljen 1. tankovski bataljon, uradno »motorizirani bataljon«. Po odločitvi VŠ NOVJ so tankisti 18. marca 1944 odpotovali v Egipt, v pristanišče Port Said, nato pa v Catadbo, kraj v puščavi, kakih 45 kilometrov jugozahodno od Kaira, kjer sta bila vojaško taborišče in poligon 8. britanske armade. Bataljon je bil razporejen v šest čet. Vsaka zase je šolala specialiste, tako šoferje tankov in avtomobilov, radiotelegrafiste, artileriste itd. Inštruktorji so bili britanski oficirji, tolmači pa podoficirji kanadske vojske hrvatskega ali slovenskega rodu.

Bataljonu na poligonu v Catadbi se je pridružilo 600 pripadnikov bivšega kraljevega gardnega bataljona, ki je konec 1943 in v začetku leta 1944 skoraj ves prišel v vrste NOVJ. Pred

tem so se 10. julija 1943 uprli in ustanovili prvi odred NOVJ na Bližnjem vzhodu, ki je imel skupaj 1211 mož. Prvi tečaj se je končal 28. aprila 1944. Ta dan je iz Italije prispela v šolo drugi skupina, med njimi 37 Slovencev, ki so pod vodstvom Naceta Goloba prispeli iz Bele krajine. Kolona je odšla na pot 26. januarja 1944 iz Metlike in se je v Drvarju pridružila skupini, ki je tam čakala. Vseh je bilo čez sto. S težavo so se prebili do morja, nato na otok Vis, odtod pa v Italijo in Egipt.

Po končanem šolanju se je ves bataljon (obiskovalcev obeh tečajev je bilo skupaj 1200) zbral v partizanskem taborišču Gineifa in 19. maja 1944 odpotoval z vlakom proti Port Saidu in nato s konvojem v Italijo. Nekaj časa so bili v prehodnem vojaškem taborišču zunaj Taranta, nato pa so 12. junija 1944 odpotovali v Gravino. Začasno so oblikovali štiri tankovske bataljone. Hkrati je delovala tankovska šola. Sem je prišla še skupina okrog sto tankistov iz Črne gore, Slavonije in vzhodne Bosne. Njihova pot je trajala 35 dni, prešli so 1150 km. Po 15. juniju 1944 pa so začela prihajati motorna vozila in druga potrebna oprema.

Dne 16. julija 1944 je VŠ NOVJ izdal ukaz o ustanovitvi Prve tankovske brigade NOVJ (ta dan se v tankovskih enotah še danes proslavlja kot Dan tankistov). Takrat je brigada imela štiri tankovske bataljone, inženirski bataljon, prištabne enote, oklepno četo (pozneje bataljon), skupaj 2003 mož ter 157 oklepnih vozil in kamionov. Imenovan je bil nov štab brigade. Medtem so politični in vojaški uspehi NOB pospešili nadaljnji razvoj naših tankovskih enot. Del kadra 1. tankovske brigade, kakih 600 borcev, podoficirjev in oficirjev z Vojom Radićem na čelu (kasnejšim narodnim herojem Jugoslavije in generalmajorjem JLA) je bil z letališča Bari odposlan v Kolumno v Sovjetsko zvezo. In sicer kot jedro 2. tankovske brigade NOVJ. To brigado so opremili s sovjetskimi tanki T-34 in se je pozneje bojevala na sremski fronti skupaj z enotami naše 1. armade. Udeležila se je bojev pri preboju sremske fronte pri Šidu ter bojev pri Vukovaru, Vinkovcih, Pleternici in Zagrebu. S 1. tankovsko brigado se je maja 1945 srečala v predmestju Trsta.

Septembra in oktobra 1944 je bila 1. tankovska brigada po

skupinah prepeljana na Vis, kjer se je vključila v obrambo otoka. Oktobra 1944 je bil imenovan nov štab brigade. VŠ NOVJ je 1. tankovski brigadi ukazal, da z manjšim delom deluje v sestavi 2. korpusa na območju Hercegovine, z drugim delom pa v sestavi 8. udarnega korpusa vzdolž dalmatinske obale. Tanki, dodeljeni 2. korpusu, so se že v prvi polovici oktobra 1944 izkrkali pri Dubrovniku. Ta južna skupina 1. tankovske brigade je v mostarski operaciji utirala pot 29. hercegovski diviziji prek Nevesinja, skozi sovražnikove obrambne položaje pri Blagaju in Buni ter se v osvobojenem Mostarju združila s severno skupino 1. tankovske brigade. Od Mostarja pa do konca vojne se je brigada borila v sestavi 8. udarnega korpusa, pozneje v sestavi 4. armade, ki je bila ustanovljena 1. marca 1945.

Do 22. oktobra 1944 je bila severna skupina 1. tankovske brigade, razen manjših delov, prepeljana z Visa na otok Brač. Na celino se je glavnina severne skupine 1. tankovske brigade izkrkala pri Omišu. Tankisti so sodelovali v napadu na Split z vzhoda, v splošni smeri čez Žrnovico, pred tem pa so morali

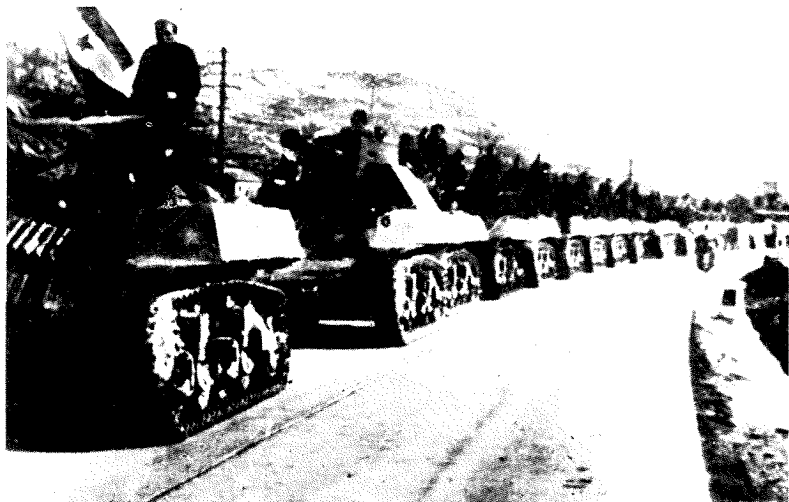
inženirci in druge minerske skupine usposobiti vaše poti za prehod tankov ter očistiti prehode v minskih poljih. Enote 1. tankovske brigade so nato sodelovale v bojih za osvoboditev Kaštelanske obale. Ob tesnem sodelovanju s pehotnimi, artilerijskimi in drugimi enotami 26. dalmatinske udarne divizije so odločilno prispevale k osvoboditvi Kaštelov in Trogi-
ra. Nato so se tankisti usmerili v boj za osvoboditev Šibenika in na prometno zvezo iz Šibenika proti Drnišu. Tu so pri Konjevratih 3. novembra 1944 razbili nemško kolono.

Sledili so hudi boji enot 8. korpusa za osvoboditev Knina. V kninski bitki je severna skupina 1. tankovske brigade sodelovala s 26 tanki, 11 blindami, inženirskimi in artilerijskimi enotami. Nastop tankov in njihov silni ogenj sta pri sovražniku povzročala paniko in popoln razkroj. Njihove enote so bile na več mestih presekanе, ceste pa zagozdene z raznimi vozili in vojaško tehniko. Po odločilnem jurišu naših enot so se Nemci začeli množično vdati; sovražnik je imel 6555 mrtvih in 4358 ujetnikov. Tudi naše enote so imele sorazmerno velike izgube; samo iz severne

skupine 1. tankovske brigade je bilo izločenih 8 tankov in 3 blinde.

Po končani kninski bitki se je severna skupina 1. tankovske brigade urejevala na prostoru Šibenika in Drniša. Zatem je krenila na 187 kilometrov dolgo pot za osvoboditev Mostarja. Že 6. februarja 1945 so njeni borci prešli v napad ob cesti, ki pelje na Široki Brijeg (zdaj Lištica). Pod zaščito artilerijskega ognja in napadov letalstva (1. in 2. eskadrilje z Visa) je bila v silovitem jurišu pehote in tankov prebita ožja ob-
ramba Širokega Brijega. Nato so zavzeli samostan, gimnazijo in druge postojanke.

Splošen napad na Mostar se je pričel 13. februarja 1945. Po hudih bojih in ob odločnem posegu 1. tankovske brigade v boj je bil Mostar naslednjega dne osvobojen. Istega dne je iz Nevesinja in Stolca prispela južna skupina 1. tankovske brigade, tako da se je celotna 1. tankovska brigada spet združila. Tudi v mostarski operaciji je imel sovražnik velike izgube, med drugim 5636 mrtvih in 1274 ujetih vojakov, izgubil je tudi veliko vojaškega materiala. Naše izgube so prav tako bile občutne, tako je iz 1. tankovske

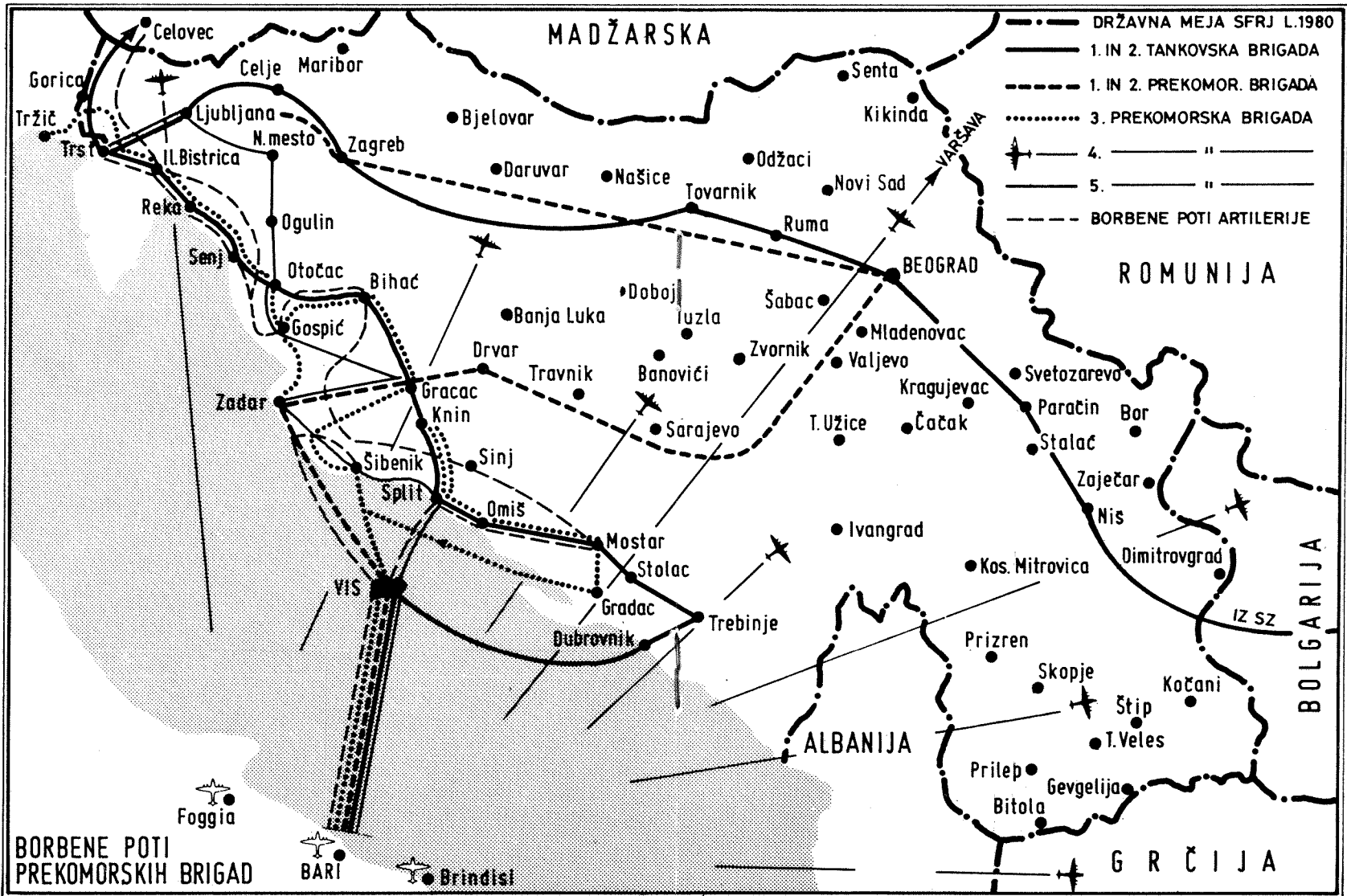
Prva tankovska brigada na poti iz Splita v Šibenik pri Kaštelih. 1. marca 1945 se je brigada udeležila velike vojaške parade enot JA v osvobojenem Splitu.

brigade bilo izločenih šest tankov. Po osvoboditvi Mostarja se je 1. tankovska brigada premestila v okolico Šibenika in bila uvrščena v 4. armado. Sledili sta preoblikovanje brigade in ustanovitev nekaterih novih enot, brigado pa so dopolnili tudi z novimi tanki. Prav tako so jo dopolnili z novimi borci, ki so prišli iz Italije in iz 5. prekomorske brigade.

4. armadi je vrhovni komandant ukazal, da osvobodi Liko,

Hrvatsko primorje, Gorski Kotar, Istro in Slovensko primorje. 20. marca 1945 se je začela ofenziva, v kateri so naše enote, ob pomoči težke artilerijske motorizirane brigade in 1. tankovske brigade ter drugih enot, hitro napredovale in razbile sovražnikov odpor. Po hudih bojih je bil osvobojen Bihać, nato so glavni udar usmerili proti Gospiću.

Prva tankovska brigada je s štirimi tankovskimi bataljoni, inženirskim bataljonom in PT divizionom (1965 borcev, 75 tankov »Stuart«, 23 blind, 14 PT topov in 5 PA topov) na široki fronti podprla napad naših

pehotnih in drugih enot. Gospić je bil osvobojen 4. aprila popoldne. Sledili so boji za čiščenje Gorskega Kotara in Hrvatskega primorja vse do stare jugoslovansko-italijanske meje. Nato pa se je začel pohod na Trst. V napadu na sovražnikovo obrambno črto od Koritnice do Milonje sta sodelovala tudi dva tankovska bataljona. Sledil je napad pehote in tankov na Knežak, nato pa so tankisti skupaj s pehoto gonili sovražnika proti Pivki in Postojni ter v smeri Podgrada.

29. aprila 1945 je gibljiva skupina, sestavljena iz tankov, motorizirane pehote, artilerije in inženirije, začela koncentrično prodirati proti Divači in naprej čez Sežano—Opčine in Lokev—Bazovico proti Trstu (le ena tankovska četa se je iz Divače napotila prek Kozine v Bazovico). V teh težkih bojih je sovražnik pretrpel hude izgube, med drugim je bilo uničenih sedem sovražnikovih tankov. Prvega maja 1945 so naše enote osvobodile Trst. Nato so tankovske enote skupaj z drugimi enotami naše armade sodelovale pri uničenju nemškega 97. armadnega korpusa v okolici Ilirske Bistrice. Odred tankov je sodeloval z motoriziranim odredom JA v bojih na Koro-

škem. Za ta odred se je vojna končala šele 15. maja 1945.

V bojih je padlo 168, ranjenih pa je bilo 195 borcev in starešin. Med boji je bilo uničenih 33 tankov in 5 oklepnih avtomobilov, poškodovanih pa je bilo 31 tankov ter dva oklepna avtomobila.

Skozi enote 1. tankovske brigade je šlo nad 3000 borcev, več kot 1500 iz Slovenskega primorja in Istre. Okrog 300 prekaljenih borcev pa so brigadi poslali iz domovine, od tega 150 udeležencev NOB od leta 1941.

Predsednik republike Josip Broz Tito je za zasluge v bojih pri osvoboditvi domovine in v povojni graditvi JLA odlikoval 1. tankovsko brigado z redom partizanske zvezde z zlatim vencem, redom bratstva in enotnosti z zlatim vencem ter redom ljudske armade z lovrovim vecem.

Artilerijske prekomorske enote

Pri ustanovitvi artilerije, več kot petdesetih baterij s skupaj okrog 6000 borci z višjimi komandami in štabi ter potrebni-

mi zalednimi ustanovami, so imeli prekomorci velik delež. Te enote so sodelovale v naši narodnoosvobodilni vojski v bojih na otokih, v Dalmaciji, Liki, Bosni in Hercegovini, da so v veliki ofenzivi prek Like, Hrvatskega primorja, Gorskega Kotorja, Istre in Slovenskega primorja na široki fronti dosegle Sočo. Pomagale so osvobajati tudi Trst, Tržič, Gorico in Celovec.

Prvi prekomorci so v artilerijske prekomorske enote prišli jeseni 1943, ko so 503 borce (razne strokovnjake) izločili iz 1. prekomorske brigade ter jih poslali v mornariške in zlasti artilerijske enote, ki so se ustanovljale na Visu, Hvaru, Braču in Korčuli. Nadaljnji dotok borcev prekomorcev v artilerijske enote beležimo pred odhodom 1. in 2. prekomorske brigade v domovino.

Naslednja skupina prekomorcev je bila v artilerijske enote dodeljena ob umiku z otokov Korčula, Brač, Šolta in Hvar na Vis, pred neposrednim odhodom k Vrhovnemu štabu zadnje dni decembra 1943. Pozimi 1943/44 je prišlo že do močnega priliva borcev prekomorcev v artilerijske enote, ki so se

ustanovljale v Gravini in na Visu. Tu so potekali intenzivni tečaji za strokovnjake, ki jih potrebuje artilerija.

Ob nemški zasedbi Dalmacije ter zavzetju celotne obale in vseh srednjedalmatinskih otokov (razen Visa) se je vsa artilerija osredotočila na Visu. Decembra 1943 je bil ustanovljen štab artilerije pod vodstvom Karla Levičnika, ki je došel tja iz Slovenije. Na Visu so bile baterije in posamezni topovi na položajih nad zalivom Rukavac in Stončica. Medtem so začeli iz Italije pošiljati angleške 40 mm, nekaj pozneje pa tudi 57 mm protitankovske topove ter italijanske protiletalske topove Breda in Scotti. Obrambna in utrjevalna dela so potekala dan in noč.

Na predlog pokrajinskega komiteja KPJ za Dalmacijo in štaba za obrambo otoka je 20. januarja 1944 vrhovni komandant tovariš Tito določil tri brigade za obrambo otoka Visa. Ukazal je položiti mine in postaviti ovire, obenem pa skušal od zaveznikov doseči pomoč v artileriji, tankih in protiletalskem orožju ter obljubo, da nam bodo v najodločilnejših trenutkih pomagali pri obrambi z letalstvom in mornarico,

v primeru nuje pa nas evakuirali. Tako je Vis postal svetilnik svobode na Jadranu. Na njem so nastale sodobno organizirane in za boj dobro opremljene enote naše ljudske armade.

Še preden se je štab artilerije uredil v Marinjih zemljah, so se posadke protitankovskih topov urile na bateriji v mestu Vis, posadka protiletalskih topov pa v Poselju. Prvi tečaj za bodoče inštruktorje (v glavnem so to bili oficirji prejšnje jugoslovanske vojske) se je pričel 11. januarja 1944. Nato so se začeli tečaji za oficirje, komandirje in vodnike protitankovskih topov. Intenzivno šolanje je trajalo nenehno. V prvih mesecih leta 1944 so na Visu ustanovili havbični, brdski in protitankovski divizion. V začetku marca 1944 je s 3. prekomorsko brigado prišlo iz Italije 153 artileristov, zbranih med tamkajšnjimi primorskimi Slovenci. Prispel je tudi ves material za tri brdske baterije s celotno opremo in mulami. Vsem enotam na Visu je bilo ukazano, da z napadi na posamezne važne sovražnikove postojanke na otokih razkroje njihovo obrambo, sovražniku ovirajo pomorsko pot na obali in ga primorajo, da bo k obali pritegnil več

svojih sil, da bi olajšali dejavnost našim enotam na kopnem. Tako je že 22. aprila 1944 okrepljena 1. baterija 1. brdskega divizionu priplula s konvojem na Korčulo in pomagala osvoboditi Blato. 10. maja 1944 pa se je okrepljena 2. baterija 1. brdskega divizionu izkrcala na Šolto, pomagala pri napadu pehote in obstreljevala sovražnika v bunkerjih.

20. maja se je končalo šolanje 1. brdskega divizionu, ki je bil vključen v neposredno obrambo otoka.

Medtem je z mulami prispel ves material za 2. brdski divizion. Urjenje divizionu se je začelo 27. maja 1944, končalo pa konec junija. Posadka topov, mulovodci, telefonisti, radiotelegrafisti in izvidniki so bili večidel primorski Slovenci in istrski Hrvati, ki jih je poslala baza NOVJ v Bariju. Ob desantu 26. divizije na Brač so napade naših enot podpirale naša okrepljena baterija in dve britanski bateriji. Naša baterija je zelo uspešno tolkla sovražnikove artilerijske položaje in z protitankovskimi topovi rušila bunkerje.

Ob prihodu tovariša Tita na Vis v prvih dneh junija 1944 so

močno okrepili protiletalsko obrambo, posebno okrog Titove pečine. Tito je izkazal veliko pozornost razvijajoči se artileriji, saj je že 12. junija 1944 bil navzoč pri skupnem streljanju treh baterij 1. brdskega divizion in baterij havbičnega divizion. 2. junija 1944 se je na Vis izkrcala tudi 1. protiletalska četa, ustanovljena 26. aprila 1944 v Di-so-Castru.

20. junija 1944 je iz Afrike prispela v tabor Gravina skupina skoraj 1000 primorskih Slovencev, ki so bili razporejeni povsod v nove artilerijske enote, zlasti v protitankovski divizion.

Od 6. do 11. avgusta 1944 je načelnik artilerijskega oddelka VŠ tovariš Karel Levičnik spremljal tovariša Tita na obisku v Caserti in Neaplju. Takrat je naše vodstvo vnovič zahtevalo, naj zavezniki dajo večjo materialno pomoč, ter vnovič poudarilo zahtevo, naj se vsem primorskim Slovencem, ki so bili še vedno na Sardiniji ali v Afriki, omogoči, da se vključijo v naš boj.

30. avgusta 1944 je bila z odredbo VŠ ustanovljena artilerijska grupa 8. korpusa, ki so jo sestavljali 1. in 2. brdski di-

vizion (vsak divizion po tri baterije) in protitankovski divizion (s štirimi baterijami). Takrat sta bila ustanovljena tudi grupa pozicijske artilerije (83 topov raznih kalibrov) in šolski dopolnilni divizion pri artilerijski šoli VŠ na Visu.

Na Vis so prišli tudi borci italijanske narodnosti, ki so se pridružili našim enotam in se vključili v naš boj.

13. septembra je iz Italije prispela v Komizo na Visu protitankovska baterija s šestimi topovi 57 mm.

Do druge polovice oktobra 1944 so nam poslali topove, pribor in municijo za štiri brdske divizione na tovorni živini; za en divizion je bil material poslan na Vis, za dva v Dubrovnik, za enega v Trogir. Poleg tega so v Gravini popolnili dva motorizirana brdska divizona, v Trogir pa prepeljali kamione znamke »Dodge«, da bi že omenjeni četrti divizion mogli motorizirati.

Tudi protiletalski divizion, ki je imel 36 topov 20 mm Hispano, je bil sestavljen pretežno iz ljudi iz Primorske in Istre.

Iz 1. brdskega divizona na Visu so izločili dve bateriji za po-

moč 1. korpusu. Prva baterija se je 27. julija 1944 vkrcala v Komiži na jadrnice in se prepeljala v Italijo, v Brindisi, od tod pa z britanskimi letali na pomožno letališče pri Njegotbudi v Črni gori. Iz te baterije so napravili dve bateriji in ju dodelili divizionu 1. korpusa. 2. baterijo so sovjetski avioni prepeljali iz Barija na pomožno sprejemno letališče pri Šljivovici, severozahodno od Palisada na Zlatiborski planoti. Tudi iz te baterije so napravili dve. Nadaljnja pot baterij, poslanih z Visa prek Italije v 1. korpus, je vodila prek Šumadije, Beograda in sremske fronte do končnega cilja — osvoboditve domovine.

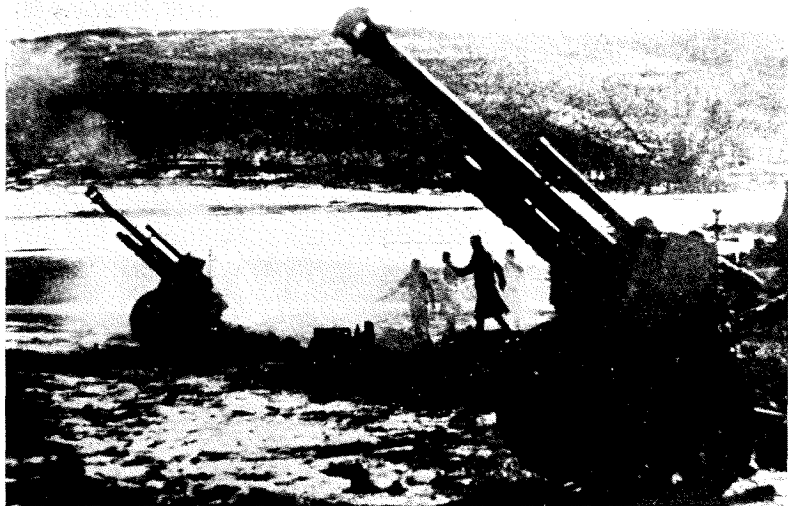
Kompletno baterijo iz šolskega dopolnilnega diviziona so 20. septembra 1944 prepeljali z Visa v Brindisi ter od tod z letali na letališče pri Gackem in na Nikšičko polje v Črni gori. Šele, ko je bila 2. oktobra 1944 osvobojena Bleča, se je bateriji priključil oddelek, spuščen pri Gackem. Nato so iz te baterije ustanovili divizion in ga vključili v 29. hercegovsko divizijo. Borci te enote so sodelovali tudi pri osvoboditvi Postojne, nato pa v bojih pri Brezovici blizu Ljubljane. Vkorakali so v

Ljubljano, skupaj z borci 29. divizije in enot 7. korpusa.

Artilerijske enote so sodelovale pri osvobajanju Hvara, Brača, Šolte in Korčule. Pri osvobajanju polotoka Pelješca sta sodelovala dva divizionartilerije. Tako so do 23. septembra 1944 bili osvobojeni vsi srednjedalmatinski otoki, razen Drvenika, ki ga je sovražnik kasneje sam zapustil.

Nov brdski motorizirani divizion so ustanovili avgusta 1944 v Gravini, zadnje dni oktobra pa so ga iz Barija prepeljali v Dubrovnik. Sodeloval je v zmagoviti poti prek Nikšića, Plevlja, Sarajeva, Travnika, Bihaća do Zagreba, kjer je v vasi Blato ućakal kapitulacijo Nemćije.

Po osvoboditvi srednjedalmatinskih otokov, Splita, Šibenika in Drniša je bilo treba zavzeti še najbolj utrjeno sovražnikovo postojanko Knin. Čerprav je naša artilerija bila številćno šibkejša, je vedno in povsod v pravem času in učinkovito podpirala našo pehoto in ji vsestransko pomagala. Samo štirje brdski divizioni so izstrelili 21.176 granat, 1. havbićni divizion pa na primer samo s teŹko havbico 150 mm po

105 mm baterija 2. havbičnega diviziona artilerijske brigade na položaju pri Mostarju 14. II. 1945.

186 granat v devetih dneh zaključnih bojev.

Po kninski bitki so artilerijske prekomorske enote ponovno preoblikovali, divizije so dobile lastne brdske divizione, ustanovila pa se je tudi artilerijska brigada 8. korpusa, ki je takrat štela 1250 ljudi.

4. brdski divizion in 1. havbični divizion sta po kninski bitki sodelovala v hudih bojih v Liki in

pomagala enotam 11. korpusa. Sledili so boji za osvoboditev Mostarja, v katerih je sodelovala tudi artilerijska brigada. Od 8. do 12. februarja so se bili srditi boji za preboj sovražnikovega obrambnega pasu pred Mostarjem. Dne 14. februarja 1945 je bil Mostar osvobojen.

Del 3. brdskega diviziona je z džipi med prvimi vdrl v mesto. 12. marca 1945 se je artilerijska brigada preimenovala v Težko artilerijsko brigado 4. armade. Takrat je imela šest divizionov in 2115 borcev.

V ofenzivi skozi Liko je bila naloga 4. armade, da razbije in

uniči sovražnika med Uno in morjem ter prek Like, Hrvatskega primorja, Gorskega Kotara, Istre in Slovenskega primorja pride do Soče. Naše enote so ob močni podpori artilerije in tankov osvobodile Liko in Bihać. Nato so se premaknile proti Gospiću in ga osvobodile 4. aprila ob močni podpori 4. brdskega diviziona. Sledil je splošen pohod proti Reki in stari jugoslovansko-italijanski meji. Na pohodu so osvobodili Senj, Rab, Cres in Lošinj, v vseh teh napadih pa so sodelovale tudi artilerijske enote.

Na vrsto so prišli boji za osvoboditev Slovenskega primorja. Sovražnik je uredil obrambne položaje v več linijah, pri tem pa izkoristil vse posebnosti zemljišča in stare utrdbe, ki jih je Italija pripravljala med dvema vojnama.

21. aprila 1945 so se pričeli boji za Klano. Na desnem krilu so enote 20. divizije prodirale čez Mašun—Pivko in Knežak—Ilirsko Bistrico proti Trstu. Sovražnik se je srdito branil in posegel v boj s svežimi rezervami. Napade naših enot je zelo uspešno podpirala naša artilerija.

29. aprila 1945 se je pričelo obkoljevanje nemškega 97. korpusa. Pri uničenju tega korpusa je pomembno sodelovala artilerija 4. armade, ko je obstreljevala sovražnika in mu prizadejala hude izgube. 3. brdski divizion je sodeloval v hitri skupini, ki je prodirala proti Trstu. Ta divizion je po osvoboditvi Trsta nadaljeval skupaj z enotami 9. korpusa pohod v Gorico in jo skupaj s pehoto osvobodil, nato je prodril v sestavi motoriziranega odreda JA na Koroško.

V bojih od Visa do Celovca, od Visa prek Drvarja in pozneje čez Črno goro do Beograda ter na sremski fronti se je bojevalo več kot 27.000 primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov. Mnogi so za svobodo dali življenje.

Vrhovni komandant Jugoslovanske armade maršal Tito je 1. maja 1945 v svoji pohvali enot, ki so tega dne v nezadržnem naskoku zavzele in osvobodile Trst, Gorico in Tržič ter na široki fronti dosegle Sočo, še posebej pohvalil artilerijske enote 4. armade. Za vojaške zasluge je Težko artilerijsko brigado 4. armade odlikoval z redom zaslug za narod z zlato zvezdo. V prekomorskih artiler-

rijskih enotah je bilo nad 6000 borcev prekomorcev, od teh čez 3000 primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov. Prav ti so pripomogli, da so artilerijske enote 4. armade tako hitro in brez večjih izgub dospele v Trst in na Sočo ter kljub mnogim oviram tudi na Koroško.

Letalske prekomorske enote

Letalstvo NOV Jugoslavije je bilo ustanovljeno z ukazom, ki ga je 14. oktobra 1943 objavil vrhovni štab NOV Jugoslavije. S tem aktom je bila določena ustanovitev Prve letalske baze, ki je imela nalogo urediti letališča in zbrati letalsko osebje bivšega jugoslovanskega letalstva. To je bil temeljni kamen, ob katerem se je začelo razvijati naše novo letalstvo.

Toda partizani so imeli tudi pred tem datumom nekatera svoja letala. Tako je 21. maja 1942 preletel iz Banja Luke v Prijedor pilot Franjo Kluz, istega dne mu je sledil tudi pilot Rudi Čajavec z letalskim me-

hanikom Mišom Jazbecem. Prvo borbena akcijo so imenovani izvršili 4. junija 1942. Tedaj je bilo letalo Rudija Čajevca zadeto in pilot ranjen. Z letalom se je spustil na neosvojen ozemlje, kjer so ga obkolili ustaši. Po kratkem boju si je Rudi Čajavec z zadnjim nabojem sam vzel življenje. Mišo Jazbeca pa so ustaši ujeli, ga prepeljali v Zagreb ter ga strahovito mučili in nato ubili. Franjo Kluz je zadnjo akcijo opravil 4. julija 1942, dva dni kasneje pa je njegovo, v nekem gozdu skrito letalo, izsledil nemški pilot in ga zažgal.

Delovanje teh dveh letal je bilo za nadaljnji razvoj partizanske vojske velikega moralnega pomena. Pilot Kluz je nadaljeval boj proti fašizmu v naši Prvi lovski eskadrilji in padel 14. septembra 1944 pri Omišu. V spomin na prvi prelet pilota Kluz iz Banja Luke v Prijedor praznujemo 21. maja Dan letalstva in protiletalske obrambe JLA.

K razvoju našega letalstva je pripomogla zavezniška pomoč. Prve pogovore o zavezniški pomoči je naša vojna misija imela decembra 1943 s tedanjim polkovnikom Vladim.rom Ve-

lebitom na čelu. Do podpisa pogodbe o šolanju letalskega osebja in ustanovitve prvih eskadril pa je prišlo šele 12. marca 1944 v Vrhovnem štabu v Drvarju.

Toda vrniti se moramo k začetku omenjenega ukaza z dne 14. oktobra 1943 in na kratko opisati delovanje Prve letalske baze, ki je v začetku imela svoj sedež v Livnu. Ta baza je pričela takoj zbirati letalce z vseh dosegljivih območij Jugoslavije. Zaradi močne nemške ofenzive je bil dotok letalcev skromen. Do začetka decembra 1943 se je zbralo nekaj več kot 60 letalcev, največ iz Bosne, Dalmacije in Hrvatske. V tem času je iz Slovenije odpotovala prva skupina 32 letalcev, namenjenih v Livno.

Prva letalska baza je takoj na začetku pretrpela dva huda udara. Dne 27. novembra 1943 je nemško letalo napadlo naš bombnik Do-17 v trenutku, ko je nameraval odleteti v Italijo. V letalu je bila naša prva vojna misija, ki jo je vodil Ivo Lola Ribar, v njej pa so bili še dr. Vladimir Velebit, polkovnik Milivoje Milojević in nekateri

drugi. Pri tem napadu so padli Ivo Lola Ribar, politični komisar letalske baze Sava Kerković, dva višja britanska oficirja in še trije borci. Letalo je popolnoma zgorelo.

Dne 6. decembra 1943 so Nemci, ki so jim pot kazali četniki, nenadoma z motoriziranimi enotami obkolili bazo. Pri tem napadu je padlo 23 letalcev. Prej omenjeni letalci iz Slovenije, ki so bili v začetku namenjeni v Livno, so se zdaj preusmerili na dalmatinsko obalo in se pridružili razbiti skupini iz Livna. Prek Trogira, Hvara in Visa so prispeli v Italijo, kjer je število letalcev naraslo na 250. Razen letalcev, ki so služili v bivši jugoslovanski vojski, so se novemu letalstvu pridružili tudi primorski Slovenci, ki so prej bili v italijanskem letalstvu ali pa v internaciji, zaporih in podobno. V Carovignu pri Brindisiju so ustanovili svojo pilotsko, izvidniško in mehanično šolo. Od tod je v Afriko odpotovala skupina 255 letalcev. V Afriki so se zbirali na letališču Benina pri Benغازiju. Prva je tja prispela iz Kasfareeta skupina več kot 300 letalcev, ki se je že 1.

Maršal Tito ob srečanju z letalci prekomorci na Visu poleti 1944, ki so prišli tja iz Afrike in iz Italije.

decembra 1943 uprla in ustanovila prvo enoto NOV Jugoslavije v Afriki. Iz teh dveh skupin sta bili ustanovljeni 1. in 2. eskadrilja NOVJ.

Tudi iz Alžirije se je eskadriljama priključila skupina 118 letalcev, mehanikov in radiistov. Prva eskadrilja je bila ustanovljena 22. aprila 1944 na letališču Benina in je imela 16 letal znamke Spitfire. Že 1. ju-

lija 1944 se je oblikovala 2. eskadrilja, ki je imela 16 letal znamke Hurricane. Eskadriljista operirali v sestavi britanskega letalstva, toda bojevali sta se na jugoslovanskem ozemlju od Trsta do Črne gore in od Save do Jadranskega morja. Skupaj sta izvršili 2180 bojnih poletov in 593 bojnih nalog. Po končani vojni so iz eskadrilj, ki sta prišli iz Afrike, ustanovili Prvi lovski polk.

Na otoku Visu so že julija 1944 oblikovali eskadriljo za zvezo Vrhovnega štaba NOVJ, ki je

imela 10 letal. Opravila je 1294 poletov ter prepeljala 355 voditeljev in drugega osebja.

V zavezniških taborih v Alžiriji, Maroku in Tuniziji je bilo jeseni 1943 4000 primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov, ki so se že julija in avgusta 1943 na otoku Siciliji odločili za NOV Jugoslavije in ustanovili svoje partizanske enote. Toda zavezniki so jih namesto v Jugoslavijo odpeljali v severno Afriko (predvsem v Alžirijo). Od tod so na odločno intervencijo Vrhovnega štaba NOV Jugoslavije in tovariša Tita leta 1944 prispeli na jugoslovansko bojišče. V jeseni 1944 je bilo 1600 letalcev iz Alžirije (Maison Blanche) poslanih čez Gravino, Črno goro, Sandžak na sremsko fronto, in sicer kot dopolnitev novoustanovljenih letalskih enot, ki so jih naši prevzeli od Rdeče armade. Tako so primorski Slovenci in istrski Hrvati v 11. lovski in 42. jurišni diviziji ter v 9. letalski bazi prispevali svoj delež za osvoboditev domovine.

V začetku maja 1945 je prišel iz Sovjetske zveze lovski polk; sestavljali so ga naši ljudje, ki so jih bili iz domovine prek Afrike poslani na šolanje v Sov-

jetsko zvezo. Med njimi je bilo veliko mladincev iz Slovenije.

Tudi 4. prekomorska brigada, ki je za NOB delovala v bazah NOVJ v južni Italiji, je v svoji sestavi imela posebno »letalsko četo«. Ta je spremljala številna zavezniška letala, ki so nad našo domovino odmetavala zavezniško pomoč NOVJ. V Sloveniji smo imeli med NOB več zasilno usposobljenih letališč, ki so služila za evakuacijo težjih ranjencev in za sprejem zavezniške pomoči.

VŠ NOVJ je že poleti 1944 sprejel sklep o ustanovitvi padalskega bataljona, ki naj bi ga s pomočjo zahodnih zaveznikov opremili in izurili v Italiji. Ustanovljen je bil v partizanskem taborišču Gravina pri Bariju. Imel je 8 oficirjev, 5 podoficirjev in 170 borcev, razvrščenih v tri čete. Borci padalskega bataljona so bili odlično oboroženi. Urjenje jugoslovanskega padalskega bataljona je prevzela zavezniška padalska šola v Giogia di Colle, končalo se je 15. oktobra 1944. Sredi decembra 1944 je bataljon odpotoval v domovino in se iz Dubrovnika kot enota VŠ NOVJ prebil do Beograda, kamor je prispel 6. januarja 1945.

Od tod so njegove pripadnike odpeljali na zemunsko letališče in jih uporabili za zavarovanje.

Ta padalska enota ni nikoli posegla v boj kot padalski desant, tako zaradi pomanjkanja transportnih letal kot ustreznih padal, kajti letalske enote nove Jugoslavije so takrat imele samo lovska in jurišna letala ter letala za zvezo.

Letalcev prekomorcev je bilo 2211 mož (v Prvi letalski bazi 104, v Prvi lovski eskadrilji 292, v Drugi lovski eskadrilji 223, med letalci v raznih enotah RAF 100, v letalskem odredu NOVJ pri RAF v Alžiriji, v Maison Blanche 1235 in iz Blide 257 letalcev). Tako so letalske enote, ustanovljene na severu Jugoslavije, sestavljale skupaj z letalci prekomorci jedro novega povojnega jugoslovanskega letalstva. Temu številu moramo še dodati 183 mož padalskega bataljona.

Prvi odred NOV na Bližnjem vzhodu

Prvi odred NOVJ na Bližnjem vzhodu se je dejansko ustanovil že jeseni 1943. Nastal je in

se razvijal v neposredni povezavi z dogodki v bivši jugoslovanski vojski na Bližnjem vzhodu. Pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja, ki so delovali v enotah kraljeve vojske na Bližnjem vzhodu, so namreč organizirano poslušali oddaje radia »Nova Jugoslavija«, ki je prinašal vesti o bojih raznih enot NOVJ, tudi partizanskih odredov. Tako so se oprijeli imena »odred«, pač kot oznake za pripadnost NOVJ v domovini.

Nastanek odreda bi pravzaprav lahko pomaknili že v leto 1941, ko so primorski Slovenci in istrski Hrvati zapuščali italijanske oborožene enote in se prijavljali v redne enote zavezniških armad. Pozneje so kot pripadniki slovanskih narodov bili sprejeti v poljske in češkoslovaške enote, ki so se borile na fronti v sestavi zavezniških armad. Prva enota NOVJ v Afriki je bila uradno ustanovljena 6. januarja 1944. Britanske oblasti na Bližnjem vzhodu namreč niso priznavale NOV za legalno ter so vse vojake, ki so se opredelili zanjo, razorožili in premestili v posebno taborišče Gineifa-Fanara pri Velikem grenkem jezeru. To taborišče so imenovali Yu-

goslav Camp (Partisans) British Responsibility — Jugoslovansko (partizansko) taborišče pod britanskim nadzorstvom.

Prvi odred NOV na Bližnjem vzhodu je bil ustanovljen iz vseh rodov vojske: mornarice, letalstva in pehote. Poveljnik 1. odreda NOVJ na Bližnjem vzhodu je postal kapetan Hubert Najberger. Štab odreda je bil v Fonari. Do 15. aprila 1944 se je v partizanskem taborišču Gineifa zbralo 1211 mož, ki so nato bili razporejeni v prvi in drugi tankovski tečaj v Catadbi, v letalske eskadrilje v Benini, v mornarico in v prekomorske brigade. Dne 29. aprila 1944, po odhodu moštva, pa je bil odred razformiran.

Skupina okrog 600 borcev, ki so jo iz Gineife poslali v partizansko taborišče Castro v južni Italiji, pa se je izoblikovala v posebno enoto. Ob ustanovitvi je med borci veljala kot 4. prekomorska brigada. Dne 19. julija 1944 je bila na Visu z uradnim nazivom »5. bataljon 11. dalmatinske brigade« vključena v 11. brigado in 26. divizijo. Borci tega bataljona so se udeležili bojev za osvoboditev srednjedalmatinskih otokov, polotoka Pelješca, dalmatinske

obale, Knina, Hercegovine, Like, Hrvatskega in Slovenskega primorja, Istre, Trsta in Koroske, in sicer v sestavi motoriziranega odreda JA.

Prvi »alžirski« bataljon NOVJ

Ustanovljen je bil po drugem plebiscitu, ki so ga zavezniki izvedli maja 1944 skoraj v vseh ujetniških taboriščih v severni Afriki, kjer so bili primorski Slovenci in istrski Hrvati. Večina je že ob prvem snidenju z zavezniki julija in avgusta 1943 na otoku Siciliji izrazila željo, da jih vključijo v vrste NOV ter jih pošljejo v boj v domovino.

Iz odredbe številka 1 z dne 31. maja 1944, ki jo je izdalo poveljstvo bataljona NOVJ v Corsu v slovenskem jeziku, je razvidno, da je v bataljonu bilo 9 čet. Komandant bataljona NOV v Corsu je bil poročnik Petar Jušnjevski, udeleženec NOB iz leta 1942, politični komisar pa španski borec Milivoj Lakić, namestnik komandanta Josip Jamšek. Po prihodu te skupine prekomorcev, ki je štela skoraj tisoč mož, v taborišče Gravina (20. junija 1944), so bili njeni

priladniki takoj razporejeni v razne enote, predvsem v 1. in 2. brdski motorizirani divizion, protitankovski divizion, minometalski bataljon, prometni bataljon itd.

Dva prometna bataljona

Ob koncu 1943 in v prvi polovici 1944 se je ob čedalje večjih uspehih narodnoosvobodilnega gibanja in oboroženih sil NOVJ pokazala potreba po čimboljšem organiziranju zaledja in po učinkovitem oskrbovanju fronte.

Enote NOVJ v Italiji so bile razmeščene na zelo širokem območju, v raznih bazah in taboriščih ter na raznih preskrbovalnih točkah od Barija, Gravine in Brindisija do Taranta in Foggie. Nagli razvoj in organizacijska utrditev prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ, a tudi povečano odpošiljanje raznega materiala v domovino so zahtevali organiziran promet. Bilo je treba prevažati ranjence, moštvo in material na odpravne postaje, tudi oskrbovati nove prekomorske brigade in druge prekomorske enote, begunska ter invalidska taborišča

in bolnišnice na vsem območju južne Italije. Spričo tega so v omenjenih in drugih krajih začeli ustanavljati manjše avtomobilske enote: avtomobilske čete, pomožne delavnice in podobno.

Ustanovitev avtomobilske čete v Bariju sega že v začetek julija 1944. Ta avtomobilska četa je imela v svoji sestavi okrog 25 tritonskih tovornih vozil in nekaj osebnih avtomobilov. Oblikovali sta se tudi avtomobilska četa s šofersko šolo v Monopoliju in avtomobilska četa z mehanično delavnico v Gravini. Po pregledu številčnega stanja moštva v taborišču Gravina dne 18. oktobra 1944 je avtomobilska četa imela 38 mož, avtomobilska šola pa 540 (35 oficirjev, 45 podoficirjev, 456 borcev in 4 borke). Tako raztresene avtomobilske čete pa kmalu niso bile več kos zastavljenim nalogam. Zato je 23. septembra 1944 štab baze NOVJ v Bariju ustanovil 1. prometni bataljon, v katerega so združili dotedanje avtomobilske čete v Bariju, Gravini in Monopoliju. Prvi prometni bataljon je deloval do odhoda v domovino marca 1945, ko sta se z novo dopolnjenim moštvom oblikovala dva avtomobilska bataljona. Tedaj je 1. slovenski avtomobilski bataljon

odšel v domovino, v Bariju pa so ustanovili avtomobilski bataljon štaba baze NOVJ. Po odhodu 1. slovenskega prometnega bataljona v domovino je novi avtomobilski bataljon imel 62 tovornih vozil, okrog 30 osebnih in terenskih vozil ter 42 modernih motorjev.

1. slovenski prometni bataljon je odšel na bojišče v domovino s 64 tritonskimi tovornjaki, 64 vozniki tovornih vozil, 64 pomočniki voznikov, z dvema

voznikoma motornih koles, z ekonomom in bolničarjem. Kolono 1. slovenskega prometnega bataljona sta vodila poveljnik Franc Biček in politični komisar Viktor Vrabec. V njej pa je bilo tudi deset komandirjev in političnih komisarjev čet. Z zavezniškimi ladjami se je bataljon prepeljal iz Monopolija v Split. Prvotno je bilo določeno, da kolona odide na pot v smeri Mostar — Sarajevo — Beograd. Po prihodu v Mostar pa je bila opozorjena, da skozi Sarajevo ne more; zato je odšla v smeri Nikšić—Bileća. Hudo naporno pot je nadaljevala v smeri Bileća—Nikšić—Podgorica (zdaj

Prva tankovska brigada v Ilirski Bistrici aprila 1945.

Titograd)—Skadar, prek Albanije (Tirana—Elbasan) in dalje skozi Makedonijo (Bitola—Prišep—Skopje) v Beograd. Po petnajstdnevni naporni vožnji je 1. aprila 1945 prispela v Beograd, kjer so jo vključili v prvi avtomobilski polk pri generalštabu Jugoslovanske armade. V ta polk so jeseni 1944 (po osvoboditvi Beograda) poslali tudi skupino 150 šoferjev iz partizanskega taborišča Gravina.

Po prihodu v Beograd pa je enota takoj dobila povelje, da se vkrca na vlak in odpravi v Valjevo. Tu jo je čakala depeša, da na relaciji Užice (danes Titovo Užice)—Skopje prevažata živež in material za fronto. V Užicu je kolona naložila material in takoj nadaljevala pot v smeri Višegrad—Priboj—Jabuka—Prijeplje—Plevlje. Po desetdnevnem prevažanju materiala na tej relaciji pa so avtomobilski bataljon poslali v Banjo Koviljačo, kjer naj bi prevažal živež v Tuzlo oziroma v Srbijo. Dne 28. aprila 1945 se je avtomobilski bataljon razdelil v Banji Koviljači v dva dela; en del s 25 vozili je krenil v Slavonski Brod v sestavo 2. baze intendantskega oddelka JA, drugi je ostal v Banji Koviljači.

V Bariju so po odhodu 1. slovenskega prometnega bataljona oblikovali nov avtomobilski bataljon in ga popolnili z novim kadrom. Opravljal je razne naloge, v domovino pa se je vrnil konec julija 1945 kot zadnja enota JA z območja Italije. Vključil se je v obnovo domovine, pri čemer je prav tako prispeval znaten delež.

Minometalski bataljon

Minometalski bataljon se je oblikoval proti koncu junija 1944 v Gravini. Imel je štiri čete, v vsaki je bilo po 40 do 60 mož. Četa je imela sedem minometov oz. toliko minometalskih oddelkov. To so bili minometri 81 mm britanske proizvodnje. Po sestavi je bil izrazito prekomorska enota, zakaj v njem so bili pretežno primorski Slovenci in istrski Hrvati. V minometalskem bataljonu je bilo precej mož, ki so se dobro spoznali na minometno orožje. Veliko jih je bilo, ki so, kakor njihov poveljnik poročnik Josip Fedor, prišli iz Afrike, iz 1. odreda NOVJ.

Brž po ustanovitvi minometalskega bataljona se je začel intenziven teoretični in praktični pouk v tečaju, ki je trajal do

bra dva meseca. Ob koncu septembra 1944 je samostojni minometalski bataljon v celotni bojni sestavi in z vso opremo odpotoval na Vis. Tam so ga razdelili na dva dela. Tri čete so bile dodeljene 9. dalmatinski diviziji, prav tako tudi štab bataljona, ena četa pa je odšla k 19. dalmatinski diviziji. Minometalske čete so bile razporejene tako, da je vsaka od treh brigad dobila po eno četo. V taki sestavi so se pripadniki minometalskega bataljona udeležili bojev za Knin, Mostar, Široki Brijeg (zdaj Lištica), sodelovali pri osvobajanju Hrvatskega primorja in se udeležili znamenitega pohoda enot 4. armade na Trst. Kakor je znano, so se enote 9. divizije prek otokov Rab in Cres izkrcale na vzhodno obalo Istre pri Brseću in Mošćenički Dragi, nato nadaljevale pohod čez Učko, skozi Buzet, Slovensko Gračišče, Rižano, Osp in Ankaran proti Trstu in se naposled spopadle s sovražnikom v uličnih bojih v samem mestu. Minometalska četa, ki je bila dodeljena 19. diviziji, je bila razporejena po vodih v njene brigade, in sicer v 5., 6. in 14. dalmatinsko brigado. Tudi borci te čete so se udeležili bojev za osvoboditev Kni-

na, Mostarja, Gospića, Reke, Istre in Slovenskega primorja.

Mornarji prekomorci

Kakor v prekomorske brigade in druge prekomorske enote NOV Jugoslavije, tako so tudi v mornarico NOV prišli borci iz številnih krajev z onstran Jadrana, iz posebnih kazenskih enot in s tujih ladijskih palub, manjše število pa iz internacije. Prišli so tudi iz konfinacije ali pa iz jetnišnic. Malo pozneje so v mornariške enote prišli tudi tovariši iz Afrike (nad 200 mož) in drugih dežel, kamor jih je bil prisilno odpeljal tuji zavojevalec. Največ borcev pa je v mornarico NOV Jugoslavije prišlo iz italijanske mornarice, kjer so jih za tuje koristi pošiljali v boj in mnoge od njih tudi v smrt. Pod silo razmer so se ti fantje v italijanski vojski in mornarici izučili številnih poklicev in se izurili tudi v posebnih vojaških pomorskih veščinah. To jim je prišlo zelo prav, ko so ob kapitulaciji Italije našli pot v mornarico nove Jugoslavije.

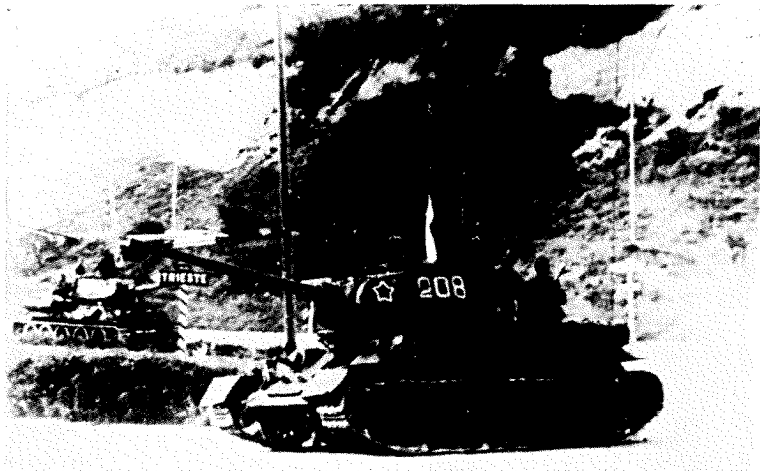
Do konca leta 1943 je iz taborišč Gravina in Carbonara odšlo že okrog 300 primorskih in

istrskih fantov, ki so zapustili italijansko mornarico in se pridružili NOVJ. Potem ko so novembra 1943 v Monopoliju ustanovili tudi pomorsko bazo NOVJ, pa so veliko število mornarjev usmerjali kar tja. Razporejali so jih na primerna mesta, ki so ustrezala njihove-
mu poklicu ali specialnosti. Z ustanovitvijo pomorske baze NOVJ v Monopoliju je delo, ki se je nanašalo na mornarico, potekalo dosti laže in tudi hitreje. Izboljšali so organizacijo prevoza v domovino, ki jo je v svoje roke prevzela neposredno mornarica. Pomorski promet med osvo-

Tanki II. tankovske brigade pred Trstom 21. maja 1945 (po vojni).

bojenimi lukami na jugu Italije je postal še bolj živahen, ko so zavezniki v začetku leta 1944 dovolili mladi mornarici NOVJ stalno uporabo пристanišča v Bariju ter ji odstopil tudi pomcl v pristaniščih Molfetta in Monopoli.

Mornarica se je ukvarjala z vsemi nalogami, kakršne ima pač vsaka mornarica. Opravljala je prevoze partizanskih enot (še zlasti enot 26. divizije, 1. tankovske brigade, artilerijske brigade 8. korpusa in pozneje 4. armade), ki so napadale sovražnikove postojanke ter osvobajale otoke in kopno; skrbela je za zavarovanje lastnih zvez in hkrati tudi sama napadala dele obale itd. Akcij, v katerih

so sodelovali mornarji prekomorci, je bilo nešteto. Mornarji prekomorci so bili na čolnih PČ-2, PČ-3, PČ-21, PČ-24, PČ-53, PČ-56 in na drugih, bili so tudi na oboroženih ladjah, ki so imele oznako NB. Na vseh teh plovnih objektih in tistih, ki so pluli z ene na drugo stran Jadrana, jih je bilo skupaj več kot 260. Okrog 220 jih je bilo v vrstah mornariške pehote, 20 v minerski četi štaba mornarice, 16 v odseku za zveze pri istem štabu. Ostali so bili pretežno pri glavnem poveljstvu in pri področnih mornariških poveljstvih.

Mornarjev prekomorcev v mornarici nove Jugoslavije je bilo okrog 700. Veliko jih je padlo v bojih za osvoboditev jugoslovanskega morja, otokov in dalmatinske obale.

Še druge prekomorske enote

Naši borci prekomorci pa so bili močno zastopani tudi v drugih prekomorskih enotah, ki so delovale v okviru partizanskega taborišča Gravina ali baze NOVJ v Italiji.

Pomožni bataljon: Za potrebe organiziranja varnosti, preskr-

be in zlasti za organiziranje raznih delavnic je bil v taborišču Gravina ustanovljen stalen pomožni bataljon, ki je imel 34 oficirjev, 17 podoficirjev, 175 borcev, 14 bork in 3 otroke, skupaj 243 ljudi.

Bataljon s podobnimi nalogami je bil ustanovljen tudi v bolnišnici Trani; imel je 6 oficirjev, 8 podoficirjev in 147 borcev, skupaj 161 mož.

Bataljon KNOJ (Korpus narodne obrambe Jugoslavije) je bil ustanovljen za posebne naloge pri organiziranju varnosti vojaških objektov, zlasti skladišč, bolnišnic, štabov ter vojaških in političnih voditeljev. Imel je 18 oficirjev, 26 podoficirjev, 97 borcev in 2 borki, skupaj torej 145 ljudi.

Peti dopolnilni bataljon je bil oktobra 1944 v partizanskem taborišču Gravina. Imel je 6 oficirjev, 5 podoficirjev in 179 borcev, skupaj 190 mož. Z dopolnilnimi enotami se je namreč vrnilo v domovino tudi veliko število borcev prekomorcev. Z njimi so skušali dopolniti obstoječe brigade in druge enote, vse do popolne formacije, čeprav so na kraju samem sprejemali tudi prostovoljce iz osvobojenih krajev.

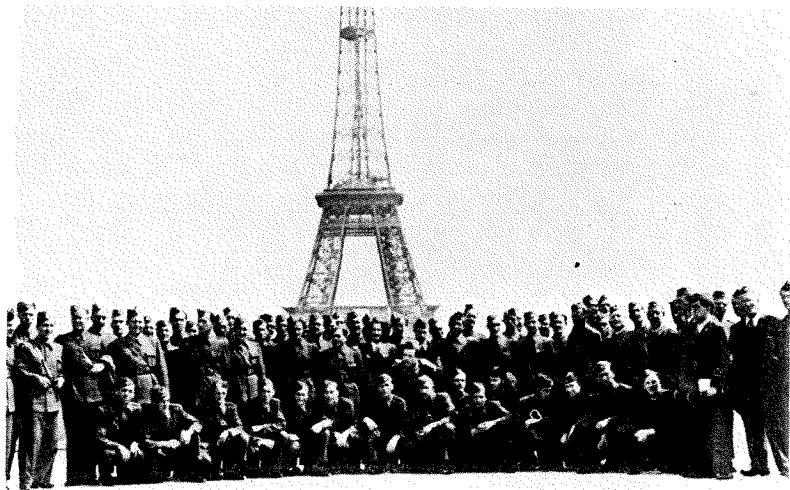
Iz Italije je na primer samo v 3. prekomorsko brigado nekajkrat dospela dopolnitev. Tako je tik pred pričetkom bojev za osvoboditev Knina prispela dopolnilna brigada 800 borcev naravnost s Sardinije. Podobno je bilo s 5. prekomorsko brigado, ko je za njo prispel v Liko 5. dopolnilni bataljon, v katerem je bilo okrog 350 borcev. Po osvoboditvi Dalmacije so dopolnilne enote imele sedež v Trogiru. Pozneje so bile še v Biogradu na moru, kjer je bila tudi dopolnilna brigada glavnega štaba NOV Slovenije. Kot primer naj navedem številčno stanje v taborišču Gravina dne 18. oktobra 1944: 481 oficirjev, 160 podoficirjev, 2459 borcev, 123 bork in 35 otrok, skupaj 3258 ljudi, čeprav takrat v njem ni bilo nobene od brigad. Saj je znano, da je samo 5. prekomorska brigada imela 3550 mož, tankovska brigada v Gravini pa 2003 borce. Že v začetku leta 1944 je bilo taborišče Gravina prenatrpano in sta se morala dva bataljona 3. prekomorske brigade preseliti v Carbonaro. Junija 1944 je v Gravino prišel 1. »alžirski« bataljon z okrog 1000 borci, novembra istega leta pa je iz Alžirije prišlo tja okrog 1600 letalcev, ki

so zatem odšli na sremsko fronto in na letališče v Zadar.

Pevski zbor NOVJ »Srečko Kosovel«

Pevski zbori so v vseh prekomorskih brigadah in drugih prekomorskih enotah NOVJ imeli izredno pomembno poslanstvo. Slovenska pesem ter pesem naših jugoslovanskih narodov in narodnosti je bila v najtežjih trenutkih uteha vsem našim ljudem, ki jih je vojna vihra pregnala po svetu. Bila pa je tudi sredstvo za mobilizacijo naših ljudi, ki so se kar zgrinjali tja, kjer so med množico tujih vojakov zaslišali domače slovensko petje.

Po zavezniški invaziji na Sicilijo 10. julija 1943 so prišle v ujetništvo vse enote italijanske vojske, ki so bile razmeščene na tem otoku. V njih pa je bilo mnogo primorskih Slovencev, ki so morali prisilno služiti v redni italijanski vojski ali pa v posebnih kazenskih enotah. Odpeljali so jih v Bizerto, pa čeprav so odločno zahtevali, da jih pošljejo v domovino in jim omogočijo vključitev v NOVJ. Uspelo jim je, ločiti se od ita-

Pevski zbor JA »Srečko Kosovel« v Parizu maja 1946 pod Eifflovim stolpom. V sredini solistka Vanda Ziherl. V Parizu je imel zbor deset koncertov in pet v južni Franciji: v Lyonu, Grenoblu, v Marseillu in v Nici.

lijanskih ujetnikov v posebno taborišče Suharez, naposled, avgusta 1943, pa so prispeli v novo taborišče Constantina v Alžiriji, kjer so ustanovili lastno enoto. Tako so se rešili italijanskih oficirjev in se organizirali sami. Tudi kulturno življenje je med njimi zaživevalo. Ustanovili so »Jugoslovanski zbor«, in sicer 8. avgusta 1943. Štel je 42 fantov in mož. Ta zbor je deloval nepo-

sredno pod vodstvom organizacije narodnoosvobodilnega gibanja, ki je delovala v taborišču Constantina. Nastopal je po vseh zavezniških taboriščih, na radiu Alžir in drugod. Po uporu v taborišču Constantina so bili premeščeni v taborišče Corso, kjer so bili vključeni v 1. alžirski bataljon NOVJ, junija 1944 pa so prispeli v Gravino.

Dne 5. julija 1944 se je v taborišču Gravina pri Bariju zbrala kulturniška skupina 10. SNOUB »Ljubljanske«. Skupina je imela zvečer uspešen miting, na katerem so ob spremljavi harmonike peli partizan-

ske pesmi, brali kroniko in imeli plamteče govore.

Nekako v zahvalo za lep nastop te skupine se je od nekod zaslišala mogočna pesem iz grl dotlej neznanega pevskega zbora primorskih Slovencev, ki so prišli iz zavezniških taborišč v Afriki. Takrat je zbor imel 60 pevcev. V Gravini pa se je skrčil na 30 mož. Glasbenik in dirigent Rado Simoniti je, ko je slišal to petje, izrazil mnenje, da bi se zbor pod strokovnim vodstvom lahko razvil v še kvalitetnejšo pevsko skupino. Predlog je bil sprejet. Rado Simoniti je postal dirigent, Ivan Jerman politični komisar.

Zbor je začel z načrtnim in prizadevnim glasbenim, kulturnim in političnim delom. Na predlog člana NKOJ Edvarda Kardelja je postal uradni zbor NOVJ. Do prvega nastopa je prišlo 11. septembra 1944 v gledališču »Puccini« v Bariju. Koncert je popolnoma uspel, sledili so koncerti v taborišču Gravina in v vseh krajih, kjer so bile naše enote v južni Italiji. Zbor je 21. oktobra 1944 pristal na Visu, kmalu nato pa v Splitu. Nastopal je v raznih krajih Dalmacije in nato prispel prek Hercegovine, Črne gore, Albanije, Makedonije in

Srbije v Beograd. Med potjo je prirejal koncerte. Iz Italije do Beograda je potoval štiri mesece.

Začeli so se vrstiti novi nastopi, tako tudi po Bolgariji. Nato se je zbor pomnožil, kajti vanj se je vključil še 35-članski pevski zbor letalskega detašmaja NOVJ pri RAF, ki se je iz Alžirije vrnil v Beograd. Prek Madžarske je zbor 2. junija 1945 prispel v Maribor in izvedel prvi koncert na slovenskih tleh. Sledila je turneja po coni »A« in »B« tedanje Julijske krajine. Koncerte so izvajali tudi v Trstu, v gledališču »Verdi«, in sicer 20. in 21. avgusta 1945. Sledila je zelo uspešna turneja po Češkoslovaški. Nato, po vrnitvi v Ljubljano, so se člani pevskega zbora JA »Srečko Kosovel« demobilizirali in vrnili na svoje domove. Leta 1946 pa so zbor obnovili, saj je takrat v Parizu zasedala konferenca zunanjih ministrov, ki je med drugim reševala tudi vprašanje državne pripadnosti Julijske krajine in Trsta. Prvi koncert so izvedli 10. maja 1946 v velikem gledališču v Parizu, v »Palais de Chaillot«. Po turneji v Franciji so nastopili tudi v Belgiji in Švici. Po vrnitvi v Ljubljano so na železniški po-

staji zapeli še nekaj pesmi v Beograd odhajajočemu predsedniku slovenske vlade Borisu Kidriču. Na poslovilnem koncertu v Ljubljani pa jih je v imenu Osvobodilne fronte pozdravil pesnik Oton Župančič. Zadnjikrat se je zbor zbral na Okroglici pri Novi Gorici (12. septembra 1953), kjer je na velikem zborovanju govoril tudi maršal Tito.

Komandat 4. armade generallajtnant Peko Dapčević (drugi z leve) pregleduje 3. brdski motorizirani divizion odreda JA v coni A Julijske krajine. Levo od generala je polkovnik Dragomir Benčič Brkin, komandant odreda, v sredini polkovnik Rade Pehaček, dotlej komandant baze v južni Italiji. Ta obisk je sovpadel z nastopi pevskega zbora JA »Srečko Kosovel« julija 1945 v coni A in B.

Pevski zbor NOVJ »Srečko Kosovel« je imel 131 koncertov (v osmih državah), 19 radijskih koncertov, 4 nastope za film ter 4 koncerte za plošče; vseh nastopov je bilo 158. Njegove koncerte je poslušalo okrog 100.000 obiskovalcev, če ne štejemo poslušalcev ob radijskih sprejemnikih in gramofonih.

Ob ustanovitvi je imel pevski zbor NOVJ »Srečko Kosovel« 30 pevcev, po združitvi s sorodnim zborom letalcev v Beogradu 69 pevcev. Najštevilnejši je bil ob svoji turneji na Zahodu, ko je štel 89 pevcev. Pevski zbor NOVJ »Srečko Kosovel« je odlikovan z redom bratstva in enotnosti z zlatim vencem.

Albert Klun

LITERATURA:

Skupina avtorjev: *Prekomorci*, Ljubljana 1965, 520 strani.

Srečko Vilhar-Albert Klun: *Prva in druga prekomorska brigada*, Nova Gorica 1967, 412 strani.

Radule Butorović-Albert Klun: *Tretja prekomorska brigada*, Nova Gorica 1967, 424 strani.

Edvin Pervanje-Jože A. Hočevar: *Četrta prekomorska brigada*, Ljubljana 1969, 360 strani.

Jože Šmid-Rado Bordon-Albert Klun: *Peta prekomorska brigada*, Nova Gorica 1969, 340 strani.

Karel Levičnik: *Artileristi prekomorci*, Nova Gorica 1968, 262 strani.

Rafael Perhauc: *Letalci prekomorci*, Nova Gorica 1968, 358 strani.

Manojlo Babić-Miroslav Luštek: *Tankisti prekomorci*, Nova Gorica 1969, 296 strani.

Srečko Vilhar-Albert Klun: *Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji*, Nova Gorica 1969, 366 strani.

Ivan Jerman: *Pevski zbor Jugoslovanske armade Srečko Kosovel*, Ljubljana 1970 220 strani.

Janez Tomšič: *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki*, Ljubljana 1974, 868 strani.

Srečko Vilhar-Albert Klun: *Po poteh sardincev*, Koper 1973, 716 strani.

Albert Klun: *Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni*, Koper 1976, 992 strani.

Albert Klun: *Iz Afrike v Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije*, Ljubljana 1978, 1136 strani.

Uredniški odbor: Franček Brglez (Komunist), dr. Ivan Komelj (Zavod SRS za spomeniško varstvo), Janko Liška (odgovorni urednik).

Oblikovalca: Hari Draušbaher, Miran Stopar.

Tehnični urednik: Ciril Barborič.

Izdala ČZDO KOMUNIST, TOZD KOMUNIST LJUBLJANA, in Zavod SRS za spomeniško varstvo.

Založila: ČZDO KOMUNIST TOZD KOMUNIST LJUBLJANA, Zarnikova 3.

Za založbo: Vljakvo Krivokapič.

Natisnila tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, maja 1980.

Naklada 8000 izvodov.

DOSLEJ IZŠLO V ZBIRKI

1. Zgodovinska noč na Čebinah.
2. Spomenik Pohorskemu bataljonu.
3. Spominski dom na Knežcu (tudi v hrvaščini).
4. Konferenca KPS v Šmiglovi zidnici.
5. Rog.
6. Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.
7. Trebče pri Podsredi.
8. Prlekija v boju za svobodo.
9. Kozjak.
10. Urh.
11. Joštov mlin.
12. Ustanovitev komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920.
13. Spopad na Zaloški cesti 24. aprila 1920.
14. Tiskarna Podmornica.
15. Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni.

